

raad voor cultuur
raad voor cultuur
raad voor cultuur

R.J. Schimmelpennincklaan 3
postbus 61243
2506 AE Den Haag
telefoon +31(0)70 310 66 86
fax +31(0)70 361 47 27
e-mail cultuur@cultuur.nl
www.cultuur.nl

De Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
mevrouw mr. M.C. van der Laan
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag

datum: 5 juli 2004
uw kenmerk: DCE/03/9161
uw brief van: 11-03-2003
ons kenmerk: mon-2003.5604/2

onderwerp: advies inzake onroerend erfgoed WO II

Zeer geachte mevrouw Van der Laan,

Inleiding

Op 11 maart 2003 heeft de toenmalige staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, mr. drs. C.H.J. van Leeuwen, de Raad voor Cultuur verzocht te adviseren over de wenselijkheid van een algemeen beleidskader ten behoeve van de aanwijzing in het kader van de Monumentenwet 1988 van onroerende objecten uit de Tweede Wereldoorlog.

Concrete aanleiding voor dit verzoek was, zoals uw ambtsvoorganger schreef, de aanwijzing tot beschermd rijksmonument van het graf van een NSB-er te Roermond. Hij gaf daarbij aan, dat 'de (Rijks)overheid in de toekomst vaker (zal) worden geconfronteerd met dit erfgoed, aangezien het binnen bereik van de Monumentenwet 1988 is gekomen (gezien de termijn van 50 jaar) en de belangstelling voor deze periode uit ons verleden sterk is toegenomen'. In het bijzonder verzocht hij de Raad de volgende aspecten bij zijn advies te betrekken:

- de wellicht bijzondere cultuurhistorische waarde van monumenten uit de Tweede Wereldoorlog (hierna: WOII);
- de belangen van oorlogsslachtoffers en hun nabestaanden;
- de maatschappelijke context.

Deze aspecten zijn in de adviesaanvraag nader omschreven. Korthedshalve wordt ./.
verwezen naar bijlage 1, waarin deze in kopie is opgenomen.

raad voor cultuur raad voor cultuur raad voor cultuur

R.J. Schimmelpennincklaan 3
postbus 61243
2506 AE Den Haag
telefoon +31(0)70 310 66 86
fax +31(0)70 361 47 27
e-mail cultuur@cultuur.nl
www.cultuur.nl

De voorbereiding van dit advies

Voor de voorbereiding van dit advies is een commissie ad hoc ingesteld. Deze commissie bestond uit de voorzitter van de Raad alsmede uit de Raadsleden op het terrein van respectievelijk de archieven, de monumenten en de musea. Voorts waren ./ drie externe deskundigen bereid om tot de commissie toe te treden. In bijlage 2 is een volledig overzicht van de commissiesamenstelling opgenomen.

Dit advies is uiteraard vooral bedoeld om een concreet antwoord te geven op de voorgelegde vragen. Na een eerste oriëntatie op de gestelde problematiek heeft de commissie echter gemeend de aanvraag in een breder perspectief te moeten plaatsen. Het werd namelijk al snel duidelijk dat de door uw ambtsvoorganger specifiek ten aanzien van WOII-objecten gestelde vragen, zich in principe ook lieten stellen met betrekking tot objecten uit andere perioden van ons (nationale) verleden, waaraan mensen in de huidige samenleving existentiële waarde en betekenis hechten of ontlenu. Dit heeft er toe geleid dat de commissie ook een aantal andere thema's uit het verleden bij haar onderzoek heeft betrokken.

Op grond van de verruimde vraagstelling is de commissie eerst nagegaan welke reikwijdte daaraan precies gegeven zou moeten worden, anders gezegd, op welke thema's uit het verleden van ons land het beste specifiek de aandacht gericht zou kunnen worden. Voor de keuze van deze thema's heeft zij zich enerzijds laten leiden door de actualiteit van de maatschappelijke discussie en anderzijds door de gedachte dat een keuze voldoende representatief zou behoren te zijn. Uiteindelijk is zij uitgekomen op de volgende vier thema's: Nederland en de slavernij, Nederland en zijn koloniale verleden, WOII en vervolging, alsmede WOII en verzet.

Aan de hand van deze keuze heeft de commissie per thema een informatieve bijeenkomst belegd. Voor deze bijeenkomsten zijn een of meer deskundigen op persoonlijke titel uitgenodigd. Op deze manier hoopte de commissie inzicht te krijgen in de gevoelens die leven bij de diverse betrokken groepen en werd tevens beoogd hen bij de totstandkoming van het advies te betrekken. Deze gesprekken waren zeer verhelderend en hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de inzichten, die tot dit advies hebben geleid. Een samenvatting van de ./ bevindingen is opgenomen in bijlage 3.

Voorts heeft op verzoek van de commissie mevr. dr. A. Mooij te Amsterdam, onder meer op basis van de uitkomst van de hierboven genoemde gesprekken en van een literatuuronderzoek, de problematiek in een bredere en internationale context nader in kaart gebracht. Haar rapportage, *Stenen des aanstoots* ./ (januari 2004), is bij dit advies gevoegd. Van dit rapport heeft de commissie bij de opstelling van dit advies dankbaar gebruik gemaakt.

Nadere bepaling van het onderwerp

Omstreden erfgoed

Omstreden erfgoed en controversiële monumenten zijn er in soorten en maten. In het kader van dit advies gaat het slechts om een deelverzameling, die wordt gevormd

raad voor cultuur raad voor cultuur raad voor cultuur

R.J. Schimmelpennincklaan 3
postbus 61243
2506 AE Den Haag
telefoon +31(0)70 310 66 86
fax +31(0)70 361 47 27
e-mail cultuur@cultuur.nl
www.cultuur.nl

door de materiële objecten en overblijfselen die herinneren aan pijnlijke of gevoelige episodes uit de vaderlandse geschiedenis. Daarbij dient niet alleen te worden gedacht aan de Tweede Wereldoorlog, maar eveneens aan de verder weg gelegen geschiedenis van kolonialisme, slavernij en daarmee verbonden migratie. Andere historische periodes zijn daarmee niet principieel uitgesloten, aangezien de ervaring leert dat wat al dan niet als omstreden wordt beschouwd, door de tijd heen aan fluctuaties onderhevig is. Objecten, gebeurtenissen en historische figuren die eerder een reden waren voor nationale trots, kunnen in een later stadium de aanleiding vormen voor schaamte en excuses. De omgeslagen waardering voor het koloniale tijdperk is hiervan een duidelijk voorbeeld. In dat proces is ook de monumentale erfenis van dit verleden in een ander licht komen te staan, zoals geïllustreerd kan worden aan de lotgevallen van het Van Heutszmonument. Dit Amsterdamse monument ter ere van gouverneur-generaal Van Heutsz, die onder meer in een koloniale oorlog het Indonesische gebied Atjeh had veroverd, heeft sinds 2001 deze betekenis verloren en is sindsdien het Monument Indië – Nederland 1596-1949, een gedenksteen voor de koloniale geschiedenis van Nederland.

Vergeten erfgoed

In de gevoerde gesprekken over het koloniale verleden en de slavernijgeschiedenis van Nederland is naar voren gekomen dat controverses en gevoeligheden rond monumentaal erfgoed niet per definitie schuilen in de toekenning van de monumentenstatus aan bepaalde objecten, maar eveneens kunnen samenhangen met de waarneming dat deze toekenning achterwege is gebleven of onvoldoende plaatsvindt. De herinneringen aan deze historische episodes en aan de daaraan gelieerde migratiestromen zijn verbonden aan specifieke plaatsen en objecten, zoals de schepen waarmee de overtocht werd gemaakt, de kades waar men aanmeerde en de pensions waar men werd opgevangen. Dergelijke objecten treft men zelden aan op de monumentenlijst. Door de toekenning van de monumentenstatus aan deze plaatsen en objecten zou recht kunnen worden gedaan aan dit aspect van de Nederlandse geschiedenis, dat in de ogen van de betrokken groepen tot op heden onderbelicht is gebleven.

Deze gesprekken hebben de commissie er, met andere woorden, op geattendeerd dat gevoeligheden ten aanzien van historisch erfgoed zich niet alleen voordoen ten aanzien van erfgoed dat omstreden is, maar eveneens ten aanzien van erfgoed dat *vergeten* is.

Monumentenbeleid en omstreden/vergeten erfgoed

Het begrip monumentenbeleid heeft in de context van dit advies een specifieke betekenis. De betekenis ervan beperkt zich tot het aanwijzingsbeleid. Zowel in relatie tot omstreden erfgoed, als in relatie tot vergeten erfgoed is dit de cruciale fase. Daarmee is overigens niet de gehele problematiek van omstreden erfgoed gedekt. Is een controversieel object eenmaal als monument aangewezen dan moeten vervolgens immers beslissingen worden genomen over onderhoud en

restauratie. Mag of moet bijvoorbeeld een NSB-graf worden hersteld in oude luister? Deze secundaire problematiek valt echter buiten het kader van deze adviesaanvraag.

De problemen die zich kunnen voordoen bij de aanwijzing van omstrede of vergeten erfgoed zijn divers van aard. Een deel ervan heeft te maken met de juridische context waarin het begrip 'monument' is gedefinieerd. Een tweede deel hangt samen met de publieke context die kenmerkend is voor monumenten en die de monumentenzorg onderscheidt van andere sectoren die zich bezighouden met het behoud van cultureel erfgoed, met name musea en archieven. Een derde soort problemen ontstaat wanneer bepaalde groeperingen protest aantekenen bij de monumentenvoordracht (of bij het uitblijven daarvan) en spruit dus voort uit de maatschappelijke context waarbinnen de aanwijzing plaatsvindt.

De juridische context

De Monumentenwet beoogt door middel van selectie een relevant en representatief bestand aan onroerende historische objecten die van bijzondere waarde worden geacht ook wettelijk te beschermen. Ten behoeve van deze selectie is in de wet een drietal algemene criteria opgenomen waaraan de objecten worden getoetst: hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap en hun cultuurhistorische waarde. Deze criteria hebben ieder voor zich zelfstandige betekenis: het voldoen aan één ervan volstaat om een object aan te wijzen als monument in de zin der wet. In alle gevallen dient het object tenminste vijftig jaar oud te zijn. De toepassing van deze criteria is verder uitgewerkt en onderbouwd in de *Handleiding selectie en registratie jongere stedenbouw en bouwkunst (1850-1940)* (Zeist 1991).

Tot zover doen zich dus geen problemen voor. Een bron van verwarring is echter gelegen in het feit dat het begrip 'monument' in het dagelijks leven in verschillende betekenissen wordt gebruikt. In de eerste plaats zijn er monumenten in de zin van de Monumentenwet. In deze juridische zin worden monumenten voorwerp van collectieve zorg, niet om te eren en te herdenken, maar om te beschermen en te bewaren, om, zoals gezegd, een relevant en representatief bestand aan onroerende historische objecten voor de toekomst veilig te stellen. Daarnaast verwijst het begrip monument in het algemene spraakgebruik echter ook naar de speciaal opgerichte gedenktekens met een herdenkingsfunctie, zoals het monument op de Dam, het Indisch monument of het slavernijmonument. Dergelijke monumenten maken deel uit van een herinneringscultuur. Ze worden ontworpen ter nagedachtenis van personen, gevallen, plaatsen of gebeurtenissen die men zich blijvend wil herinneren en zijn specifiek bedoeld als huldeblijk.

Verskil en verwarring tussen beide betekenissen traden duidelijk aan het licht in de discussies rondom de toekenning van de monumentenstatus aan het NSB-graf in Roermond. In de betekenis van de wet is er veel te zeggen voor een dergelijk NSB-monument. Er zijn duizenden plaatsen in Nederland waar aan de oorlog wordt herinnerd in de zin van militair treffen, bezetting, onderdrukking, vervolging en verzet, maar er is tot op heden geen enkel monument dat verwijst naar collaboratie en instemming, hoewel ook die een onderdeel vormen van Nederlands

oorlogsverleden. Uit het oogpunt van representativiteit is dit te beschouwen als een manco. Daarentegen zou een NSB-monument in de tweede betekenis van het woord – als collectief gedenkteken – volkomen ongepast zijn.

Omdat in de emotionele discussie beide betekenissen van het monumentenbegrip onvoldoende uit elkaar werden gehouden, wekte de voorgenomen toekenning van de monumentenstatus aan het NSB-graf bij veel mensen de indruk dat het hier te doen was om een persoonlijk eerbetoon, waartegen begrijpelijke bezwaren rezen. Hoewel niet als zodanig bedoeld, werd het voornemen om zijn graf de monumentenstatus toe te kennen opgevat als een vorm van maatschappelijke erkenning van de NSB'er Leendert Willem de Leeuw. Het persoonlijke element dat besloten ligt in de aard van een grafmonument versterkte dit gevoelens nog. Bij ander, minder persoonsgebonden, erfgoed uit de Tweede Wereldoorlog ligt de vermenging van betekenissen minder voor de hand. Het wordt niet snel als een teken van instemming jegens de Duitse bezetting of de nazi-ideologie opgevat wanneer een bunker of een door de Duitsers aangelegd vliegveld als monument wordt voorgedragen.

Men zou kunnen proberen deze begripsverwarring in de toekomst te voorkomen door het verschil tussen enerzijds monumenten in de zin van de wet en anderzijds gedenktekens met een erefunctie terminologisch beter tot uitdrukking te laten komen. Het begrip 'monument' zou dan gereserveerd kunnen worden voor de tweede categorie, terwijl voor de monumenten in de juridische zin een meer neutrale term gezocht zou moeten worden. Een blik over de grens leert dat ook in andere (Europese) landen het begrip 'monument' in een vergelijkbare meervoudige betekenis wordt gebruikt, maar dat tegelijkertijd andere begrippen in omloop zijn, zoals het Engelse *historical site*, het Franse *lieu de mémoire* en het Duitse *Gedenkstätte*. Deze laten zich niet eenvoudig vertalen. In het Nederlands valt te denken aan 'historisch erfgoed'. Terminologie die expliciet het omstreden karakter van historisch erfgoed naar voren laat komen, is vaak moreel erg zwaar beladen ('schaamtemonumenten', 'schuldig landschap') of te flauw om serieus te overwegen ('erffout').

Hoewel het in voorkomende gevallen zoals in Roermond zeker aanbeveling verdient om extra zorg te besteden aan de terminologie, blijft het de vraag wat er nu feitelijk gewonnen wordt met de omdoping van de Monumentenwet tot, bijvoorbeeld, de 'Wet op het historisch erfgoed'. Dit lijkt de commissie een nogal geforceerde ingreep in een wet, die inmiddels door zijn lange geschiedenis (de huidige wet dateert uit 1988, maar gaat direct terug op daaraan voorafgaande wettelijke regelingen) in de samenleving inmiddels een gevestigde en vertrouwde status en plaats, zowel naar onderwerp als ook in procedureel opzicht, heeft verworven. Het begrip monument zelf is in omloop sinds het begin van de monumentenzorg in de negentiende eeuw. Daarbij komt dat de meervoudige betekenis van woorden of begrippen op zich niet uniek is; ook op andere terreinen

raad voor cultuur raad voor cultuur raad voor cultuur

R.J. Schimmelpennincklaan 3
postbus 61243
2506 AE Den Haag
telefoon +31(0)70 310 66 86
fax +31(0)70 361 47 27
e-mail cultuur@cultuur.nl
www.cultuur.nl

doet zich dit verschijnsel voor. Het voert wat ver om op basis van incidentele begripsverwarring een nieuwe terminologie te introduceren waarvan het nog maar zeer de vraag is of die in de praktijk ook aanslaat en 'werkt'.

Er is ten slotte ook nog een belangrijk positief argument van etymologische aard aan te voeren voor de handhaving van het begrip monument. 'Monument' is afgeleid van het Latijnse werkwoord 'monere', dat betekent: iemand aan iets herinneren, aan iets doen denken, op iets opmerkzaam maken. In een (licht) vermanende zin overigens, gezien de tweede betekenis van dit werkwoord: vermanen, waarschuwen, aansporen. Monument betekent dus primair niet ereteken, maar herinneringsteken. En daarmee wordt precies uitgedrukt wat er met monumenten in de juridische zin wordt beoogd: het verleden ook in bouwkundige zin in herinnering houden.

De publieke context

De monumentenzorg is niet de enige sector in de culturele wereld die zich bezighoudt met het behoud van cultureel en historisch erfgoed. Archieven en musea doen dat eveneens, op basis van hun eigen criteria en op hun eigen wijze. Ook de bezittingen van deze instellingen kunnen omstreden zijn. Er kunnen zich objecten, gegevens en documenten in bevinden die woede opwekken of anderszins voor bezoekers met emoties zijn omgeven. Er zijn echter twee belangrijke verschillen met de monumentenzorg.

In de eerste plaats geldt voor de bezittingen van musea en archieven dat zij uit hun oorspronkelijke omgeving zijn verwijderd en in een nieuwe omgeving zijn opgenomen, wat eveneens wil zeggen: in een nieuw verband geplaatst, of dit nu kunsthistorisch, artistiek, wetenschappelijk, educatief of anderszins van aard is. Dit nieuwe verband plaatst de omstreden objecten in een nieuw licht. Een aanstootgevend voorwerp verliest in een museale context veel van zijn aanstootgevendheid, zoals ook het archief van een abjecte beweging dat in een wetenschappelijk instituut is te raadplegen, niet snel het voorwerp van maatschappelijke controverse zal worden. De omgeving van museum en archief heeft, met andere woorden, op het mogelijk controversiële karakter van historisch erfgoed een sterk neutraliserende uitwerking.

Het tweede verschil is er in gelegen dat musea en archieven weliswaar publieke instellingen zijn, maar dat hun collectie zich niet in de publieke ruimte bevindt. Niemand hoeft een museum te bezoeken wanneer daar naar zijn smaak verwerpelijke objecten worden tentoongesteld en niemand is verplicht het NIOD te bezoeken om het daar aanwezige NSB-archief te raadplegen. Voor veel monumenten geldt dat zij niet kunnen worden verwijderd uit hun natuurlijke omgeving, de openbare ruimte. Sterker nog: het ligt in de aard van monumenten besloten dat zij zich in de publieke ruimte bevinden. Hoewel hier uiteraard uitzonderingen op zijn te bedenken, geldt in zijn algemeenheid dat iedereen die zich op straat begeeft, ermee wordt geconfronteerd.

raad voor cultuur raad voor cultuur raad voor cultuur

R.J. Schimmelpennincklaan 3
postbus 61243
2506 AE Den Haag
telefoon +31(0)70 310 66 86
fax +31(0)70 361 47 27
e-mail cultuur@cultuur.nl
www.cultuur.nl

Dit publieke aspect verscherpt het eventuele controversiële karakter van monumenten en draagt er ook toe bij dat zij aantrekkingskracht kunnen uitoefenen op extreme groepen. Dit is speciaal het geval bij omstreden erfgoed dat afkomstig is uit of verwijst naar de Tweede Wereldoorlog. Voor de belangstelling van rechts-extremistische zijde bestaat in dergelijke gevallen soms bij voorbaat huiver. Ook naar aanleiding van de kwestie Roermond deed de vrees voor ongewenst bezoek zich gelden. Het valt niet te ontkennen dat de mogelijkheid bestaat: er zijn monumenten die de potentie in zich dragen trekpleister te worden voor extreme groepen, zoals zij ook het voorwerp kunnen worden van vernieling of vandalisme. Hoe ernstig dat ook is, toch meent de commissie dat het onjuist zou zijn om de vrees hiervoor te laten doorwerken in het aanwijzingsbeleid voor monumenten. Daarmee sluipen er onzuivere en oneigenlijke argumenten in het beleid en wordt bovendien de deur geopend voor ongewenste pressie. Extreme groepen die een openbare ontmoetingsplaats zoeken, zullen die toch wel vinden, daar hebben zij geen monument voor nodig. De niet uit te sluiten mogelijkheid dat omstreden erfgoed een dergelijke functie krijgt, mag naar de mening van de commissie niet leiden tot een huiverig en terughoudend monumentenbeleid. Het antwoord op een dergelijke situatie ligt in extra waakzaamheid en adequaat optreden van de politie en andere instanties die verantwoordelijkheid dragen voor de openbare orde.

De maatschappelijke context

In beginsel is de inhoudelijke waardestelling van een object vanuit de monumentenwet gezien een zelfstandige procedure met een eigen dynamiek. De wet formuleert de criteria dan ook als tamelijk abstracte, niet persoons- of situatiegebonden criteria. Dat neemt niet weg dat vooral het derde criterium, dat van de cultuurhistorische waarde, ruimte laat voor de wensen en verlangens van maatschappelijke groeperingen. Dit criterium is nader gespecificeerd als 'de aan een bouwwerk toegekende waarde, gekenmerkt door het beeld dat is ontstaan door het gebruik dat de mens in de loop van de geschiedenis van dat bouwwerk of dat gebied heeft gemaakt' (parlementaire behandeling onderdeel B: p. 49 monumentenwet 1988 (2001)).

Dit roept de vraag op welke rol de belangen van maatschappelijke groeperingen, i.c. oorlogsslachtoffers alsmede de erfgenamen van kolonialisme en slavernij, in de procedure dienen te spelen. Moeten, om te beginnen, de belangen van oorlogsslachtoffers en hun nabestaanden richtinggevend zijn voor het aanwijzingsbeleid voor monumentaal erfgoed uit de Tweede Wereldoorlog? Een positief antwoord op deze vraag roept direct een aantal nieuwe problemen in het leven. De belangrijkste kwestie die zich aandient, is of aan alle belangen, emoties en gevoelens van gekwetstheid evenveel gewicht dient te worden toegekend. Dat is duidelijk niet het geval, de belangen van de een wegen zwaarder dan die van de ander. Maar hoe weegt men die en hoe rechtvaardigt men het honoreren van de ene claim en het negeren van de andere? Hiervoor bestaan geen heldere criteria, hoogstens ongeschreven regels. Tussen slachtoffergroepen bestaat er, het is al vaak

raad voor cultuur raad voor cultuur raad voor cultuur

R.J. Schimmelpennincklaan 3
postbus 61243
2506 AE Den Haag
telefoon +31(0)70 310 66 86
fax +31(0)70 361 47 27
e-mail cultuur@cultuur.nl
www.cultuur.nl

geconstateerd, een hiërarchie en een daarmee samenhangende onderlinge rivaliteit. Deze dynamiek binnen de groep van oorlogsslachtoffers is al een buitengewoon lastige zaak, daar komen de tweede en de derde generatie en de zaakwaarnemers nog bij. Hebben zij dezelfde ‘status’ als degenen die het allemaal nog hebben meegemaakt? En wat als ook andere pressiegroepen hun wensen naar voren brengen en inspraak verlangen?

Dezelfde kwestie speelt ten aanzien van het vergeten erfgoed. Ook hier doet zich het probleem voor dat wij niet elk gevoel van miskennis op dezelfde wijze kunnen of willen respecteren. Als de Molukse gemeenschap te kennen geeft dat zij graag zou zien dat een bepaalde kade in Rotterdam of de loods waar men toentertijd werd opgevangen de monumentenstatus krijgt, dan is het niet moeilijk daar welwillend tegenover te staan. Maar niet alleen de geschiedenis van kolonialisme en slavernij is onderbelicht in het monumentenbeleid. Ons collaboratieverleden is dat eveneens, en dat is een krachtig argument vóór de verheffing van bijvoorbeeld een aantal karakteristieke NSB-graven tot monument. Maar stel dat een groepering van neo-nazi’s daarop zou aandringen.

De commissie ziet in dergelijke netelige kwesties aanleiding om te oordelen dat het aanwijzingsbeleid niet al te vatbaar moet worden voor externe claims, maar in handen moet blijven van de daartoe aangewezen instanties. De uiteindelijke toetsing is die aan de wet. De daarin genoemde criteria dienen niet te worden aangevuld met noties van slachtofferschap en gebrek aan maatschappelijke erkenning, die niet behoren tot de expertise van een instelling als de Raad voor Cultuur.

Dit betekent niet dat op geen enkele wijze rekening gehouden dient te worden met maatschappelijke gevoeligheden. Dat ‘rekening houden met’ zal echter op een andere manier tot uitdrukking moeten komen. Enerzijds in het *signaleren* van mogelijke maatschappelijke gevoeligheden gedurende de procedure, zodat deze in de uiteindelijke politieke besluitvorming kunnen worden meegewogen. Anderzijds in de *toelichting en argumentatie* waarmee de Raad een voordracht vergezeld doet gaan. Hierin kan zonodig worden geanticipeerd op maatschappelijke onvrede waartoe een monumentenaanwijzing aanleiding kan geven.

Is er behoefte aan een algemeen beleidskader?

De commissie heeft, mede op grond van de rapportage en de gevoerde gesprekken, kunnen vaststellen dat niet per definitie alle objecten, die uit een met emotie beladen periode stammen of daaraan herinneren, als even controversieel worden aangemerkt. Zo is er geen reden de gehele categorie van objecten afkomstig uit de periode van de Tweede Wereldoorlog als ‘omstreden’ aan te merken. De toekenning van de monumentenstatus aan erfgoed afkomstig uit de jaren 1940-1945 stuit doorgaans niet op verzet. Integendeel, het ontmoet vaak een zeker enthousiasme dat er pogingen worden ondernomen dit te behouden. De belangstelling voor deze periode uit ons verleden is nog geenszins aan het verflauwen. Ook vanuit de kring van oorlogsgetroffenen komen geregeld verzoeken om nieuwe ‘monumenten’ op te

raad voor cultuur raad voor cultuur raad voor cultuur

R.J. Schimmelpennincklaan 3
postbus 61243
2506 AE Den Haag
telefoon +31(0)70 310 66 86
fax +31(0)70 361 47 27
e-mail cultuur@cultuur.nl
www.cultuur.nl

richten. Zo werd onlangs aan de gevel van het gebouw waar tijdens de oorlog de roofoank Liro was gevestigd, nog een gedenksteen onthuld. Er is, met andere woorden, geen aanleiding voor een speciale benadering in het aanwijzingsbeleid met betrekking tot al het erfgoed dat afkomstig is uit de periode van de Tweede Wereldoorlog.

Wel valt te overwegen speciale aandacht te besteden aan de categorie van het vergeten erfgoed. Bijvoorbeeld door systematisch na te (laten) gaan in hoeverre bepaalde episodes uit de vaderlandse geschiedenis in het monumentenbestand zijn onderbelicht en of, uit het oogpunt van representativiteit, op deze punten een aanvulling wenselijk is. De Raad zou er op basis van zo'n inventarisatie toe over kunnen gaan om de Rijksdienst voor de Monumentenzorg aan te sporen in het monumentenbeleid tijdelijk een soort van *affirmative action* te voeren, met name ten aanzien van erfgoed dat verwijst naar Nederlands koloniale verleden en de slavernijgeschiedenis.

Conclusies en aanbevelingen

1. Er is geen grond voor een algemeen beleidskader, waarbij in het kader van de toepassing van de Monumentenwet aan de hand van vaste standaarden met bijzondere omstandigheden (maatschappelijke belangen en gevoeligheden) rekening dient te worden gehouden.
2. Daarentegen is het wel van belang dat eventuele controversiële en emotionele aspecten rond de aanwijzing van objecten tot Rijksmonument tijdig van overheidswege worden onderkend. Daarbij kan de rolverdeling tussen de diverse betrokken actoren als volgt worden omschreven:
  - De Raad houdt zich bezig met de inhoudelijke advisering. De waardstelling geschiedt overeenkomstig de monumentenwet en dus binnen doel en strekking van die wet. Bijkomende zaken hebben betrekking op de hierboven geschetste drievoudige context, waarbinnen de monumentenaanwijzing plaatsvindt. Ten aanzien van de problemen die hieruit kunnen voortspuiten – met betrekking tot de dubbele betekenis van het monumentenbegrip, de openbare orde en de belangen van maatschappelijke groeperingen – heeft de Raad een attenderende functie. Tevens verdient het aanbeveling dat de Raad bij mogelijk omstreden voordrachten zelf anticipeert op deze problemen middels een zorgvuldig geformuleerde, goed geïnformeerde toelichting en overwegingen.
  - De bewindspersoon heeft de verantwoordelijkheid voor de uiteindelijke besluitvorming over de toekenning van de monumentenstatus. In die besluitvorming kan hij/zij de door de Raad gesignaleerde potentiële problemen die met de monumentaanwijzing samenhangen, laten meewegen, zoals ook de adviezen van de gemeente (of provincie) worden meegewogen.

raad voor cultuur
raad voor cultuur
raad voor cultuur

R.J. Schimmelpennincklaan 3
postbus 61243
2506 AE Den Haag
telefoon +31(0)70 310 66 86
fax +31(0)70 361 47 27
e-mail cultuur@cultuur.nl
www.cultuur.nl

3. Gevoeligheden ten aanzien van historisch erfgoed doen zich niet alleen voor ten aanzien van erfgoed dat omstreden is, maar eveneens ten aanzien van erfgoed dat vergeten is. Andere actoren (bijvoorbeeld de Rijksdienst voor de Monumentenzorg of andere partijen die daartoe de opdracht krijgen) kunnen een rol spelen bij de nadere inventarisatie van de categorie vergeten erfgoed, mocht de Raad of de bewindspersoon een dergelijke inventarisatie inderdaad wenselijk achten.

Dit advies heeft de Raad op 10 juni 2004 vastgesteld conform het pre-advies van de commissie ad hoc Monumentaal Erfgoed WO II.

Hoogachtend,

mr. W. Sorgdrager
Voorzitter

drs. R. Berends
plv. Algemeen secretaris

raad voor cultuur raad voor cultuur

R.J. Schimmelpennincklaan 3
postbus 61243
2506 AE Den Haag
telefoon +31(0)70 310 66 86
fax +31(0)70 361 47 27
e-mail cultuur@cultuur.nl
www.cultuur.nl

Bijlage 2 Samenstelling Commissie ad hoc Monumentaal Erfgoed WO II

datum: 5 juli 2004

ons kenmerk: mon-2003.5604/4

Voorzitter:

mw. mr. W. Sorgdrager

Leden:

Raadsleden

- mw. drs. I.B.S. van Koningsbruggen (tevens voorzitter Algemene Commissie Monumenten en Archeologie)
- dr. R.R. Knoop (tevens voorzitter Algemene Commissie Musea)
- mw. drs. A.H. Netiv (tevens voorzitter Algemene Commissie Archieven)

Externe leden

- prof. dr. H. Blom
directeur Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie
- G. Koopmans
directeur Verzetsmuseum Friesland
- drs. W.R.F. van Leeuwen
oud-lid van de Bijzondere Commissie Monumenten en Archeologie

Secretariaat:

- mr. L. Liewes
- ir. J.J.M. Nuijten

Bijlage 3 De gesprekken, een samenvatting van de bevindingen

datum: 5 juli 2004

ons kenmerk: mon-2003.5604/5

In het kader van de adviesaanvraag betreffende monumentaal erfgoed WOII heeft de commissie een viertal gesprekken gevoerd (op 11, 12 en 30 september 2003) met deskundigen gekozen uit diverse bij de problematiek betrokken groepen. De bevindingen die de commissie hierbij heeft opgedaan, laten zich in drie punten samenvatten:

1. Binnen de gemeenschap van oorlogsgetroffenen bestaat geen overeenstemming over de kwestie van het NSB-graf in Roermond dat is voorgedragen voor de monumentenstatus. Enerzijds bestaat er weliswaar begrip voor het gegeven dat het vanuit cultuur-historisch oogpunt van belang is deze grafsteen te bewaren, maar wordt aangevoerd dat men niet om de emotionele en politieke consequenties daarvan heen kan. Het graf bevindt zich op een voor iedereen toegankelijke begraafplaats en kan, na te zijn opgeknapt, eenvoudig de functie krijgen van ontmoetingsplaats voor mensen die nog altijd sympathiseren met het nationaal-socialistisch gedachtegoed. Dat zou schadelijk zijn – ook voor het monument. Het kan beschadigd worden door actiegroepen en onderwerp worden van politieke discussie. Een oplossing zou zijn om dit graf uit de openbare ruimte te verwijderen en te bewaren in een museum, waar het nooit de functie van bedevaartplaats zal kunnen krijgen.

Anderzijds is naar voren gebracht dat men geen moeite heeft met dit grafmonument. Als de neo-nazi's een ontmoetingsplaats zoeken, dan wordt die wel gevonden. Tot op heden heeft het graf in Roermond die functie niet en de kans dat dit na de toekenning van de monumentenstatus alsnog zal gebeuren, wordt dientengevolge klein geacht. Daarbij komt het argument dat als er toch onwenselijke ontmoetingen plaatsvinden, het te verkiezen is dat deze plaatsvinden op een bekende plaats. Op die manier is bekend wat er waar gebeurt en blijft toezicht mogelijk.

2. In de gesprekken over het koloniale verleden van Nederland is naar voren gekomen dat de gevoeligheden niet zozeer de monumentaanwijzing op zich betreffen, maar veeleer het feit dat er te weinig monumenten zijn die herinneren aan dit verleden en de daaraan gekoppelde migratiegeschiedenis. Men voelt zich slecht vertegenwoordigd in de Nederlandse geschiedenis en op de Nederlandse

monumentenlijst. De herinneringen aan de migratie zijn verbonden aan specifieke plaatsen en objecten, zoals de schepen waarmee de overtocht werd gemaakt, de kades waar men aanmeerde en de pensions waar men werd opgevangen. Het zou als zeer positief worden ervaren wanneer deze locaties in aanmerking zouden komen om monument te worden en op die manier bewaard zouden kunnen blijven. Ook met betrekking tot de slavernijgeschiedenis leeft dit aspect van onderbelichting.

Veel objecten en gebouwen die met Nederlands koloniale verleden te maken hebben, zijn een monument vanwege hun schoonheid of historische betekenis, maar niet vanwege de herinneringswaarde die zij voor betrokkenen vertegenwoordigen. De inhaaloperatie kan erop gericht zijn de bestaande monumenten op dit aspect na te zien, zodat niet alleen de glorie van het koloniale verleden tot uitdrukking komt maar ook de keerzijde daarvan. Daarnaast is gepleit voor een groter bewustzijn ten aanzien van de mogelijk monumentale waarde van objecten en gebouwen die een plaats hebben in de koloniale geschiedenis. Door de toekenning van de monumentenstatus kan recht worden gedaan aan dit onderbelichte aspect van de Nederlandse geschiedenis.

Deze gesprekken hebben de commissie erop geattendeerd dat gevoeligheden ten aanzien van historisch erfgoed zich niet alleen voordoen ten aanzien van erfgoed dat omstreden is, maar eveneens ten aanzien van erfgoed dat *vergeten* is.

3. De commissie is geweest op het grote belang van een open en respectvolle bejegening van de groep van oorlogsgetroffenen. Ondanks de grote diversiteit van gevoelens die er in deze kring leeft, blijkt telkens opnieuw dat er grote waarde wordt gehecht aan de erkenning van de gevoelens van oorlogsgetroffenen (en hun nabestaanden). Het grote belang van de discussie met de groepen in kwestie is dan ook benadrukt. Wanneer zij tijdig bij het overleg betrokken worden en zich respectvol voelen bejegend, kunnen veel problemen worden vermeden. Het maakt een wezenlijk verschil of zij worden geconfronteerd met een beslissing die in beslotenheid genomen is, dan wel in alle openheid en overleg, ook als die beslissing niet op ieders instemming kan rekenen.

Bijlage 4 Rapport Annet Mooij

datum: 5 juli 2004
ons kenmerk: mon-2003.5604/6

Raad voor Cultuur, Commissie monumentaal erfgoed WOII
Annet Mooij, januari 2004

STENEN DES AANSTOOTS¹

Inleiding

‘Plan museum *Vertriebene* maakt emotie los’ kopte *NRC Handelsblad* op 4 september jl. Dit naar aanleiding van het Duitse initiatief om een museum te openen dat aandacht zou besteden aan het lot van de twaalf miljoen Duitsers die na de val van het Derde Rijk gedwongen werden uit hun woonplaatsen in Midden- en Oost-Europa te vertrekken. De expositie zou niet alleen stilstaan bij deze groep *Heimatvertriebene*, maar eveneens bij de slachtoffers van andere gedwongen volksverhuizingen in de twintigste eeuw. De voorbereidingen waren veelbelovend van start gegaan, maar afgelopen zomer liep het spaak. Zeventig vooraanstaande intellectuelen en politici uit Polen, Tsjechië en ook uit Duitsland zelf namen publiekelijk stelling tegen het initiatief. Dit museum, zo voerden zij aan, zou geen Duits, maar een Europees project moeten zijn, de standplaats niet Berlijn maar het Poolse Wroclaw (voorheen Breslau).

Een controverse was geboren. Het bezwaar tegen de bestaande plannen kwam erop neer dat uitgerekend in een Duits museum de groep Duitse ontheemden zou worden voorgesteld als het slachtoffer van Poolse, Hongaarse en Tsjechische agressie. En daar wilde men in deze landen niet aan. Het was de omgekeerde wereld, deze volken waren immers zélf slachtoffer geweest van de Duitsers. De Poolse president Kwasniewksi, die zich persoonlijk met de zaak bemoeide, wilde het tragische lot van de Duitse ontheemden niet ontkennen, maar ‘men moet beseffen wie de oorlog is begonnen, wie de agressor was en wie het slachtoffer’. Dit verwijt, dat het geplande museum in Berlijn de historische schuld van Duitsland zou

---

¹ Deze titel is geleend van Jochen Spielmann, ‘Steine des Anstosses. Denkmale in der Bundesrepublik Deutschland’. *Kritische Berichte*, 3 (1988), 5-16.

relativeren, ondervond in Duitsland zelf veel weerklank. Ook hier groeide het verzet tegen het museum.

De gang van zaken rond het *Zentrum gegen Vertreibung* is exemplarisch voor de conflicten die zo nu en dan oplaaien rond een omstreden verleden en die zich veelal hechten aan de tastbare herinnering daaraan, opgeslagen in archieven en musea of in de vorm van monumenten en gedenkplaatsen. Wat maakt deze kwestie duidelijk? In de eerste plaats wordt in dit geval de crux van dit soort conflicten op een zeer expliciete manier aan de orde gesteld, het punt namelijk: wie is er slachtoffer? Mogen Duitsers in relatie tot de Tweede Wereldoorlog zelf ook slachtoffer zijn, sterker: mogen zij zichzelf zo zien, of behoren zij, als Duitsers, per definitie tot de daders? Afhankelijk van het antwoord vindt men dat zo'n museum hetzij deze groep ontheemden en verdrevenen eindelijk de erkenning geeft waar zij recht op heeft, hetzij de Duitse schuldenlast ontoelaatbaar bagatelliseert. Aan dergelijke verschillen in interpretatie kleven ook weer taalkundige nuances: werden deze Duitsers uit hun woonplaatsen *verdreven*, of ging het om een *herhuisvesting* ten gevolge van internationale afspraken. Direct of indirect cirkelt de inzet van conflicten over omstreden erfgoed rond kwesties van slachtofferschap en erkenning, afgezet tegen daderschap (van de nazi's of de Japanners) wanneer het gaat over de erfenis van de Tweede Wereldoorlog, tegen glorie en heldendom (van bijvoorbeeld de VOC of mensen als Jan Pieterszoon Coen en generaal Van Heutsz) wanneer bijvoorbeeld de koloniale periode in het geding is.

Een tweede kenmerkend element zijn de hoog oplaaierende emoties. In Duitsland leidde het conflict tot de inmenging van politici van het hoogste niveau, onder wie Gerhard Schröder en Joschka Fischer, in Polen spraken premier Miller en president Kwasniewski zich beiden uit tegen het museum en nam het parlement unaniem een motie aan met een oproep aan Europa om 'speciaal respect te tonen jegens de historische waarheid en verzet te leveren tegen pogingen om de verantwoordelijkheid voor WOII te relativieren.' Is dat nou nodig, ben je geneigd te denken. Ja, kennelijk is dat nodig. Conflicten over omstreden verleden en controversieel erfgoed dragen een enorme potentie in zich tot de verhitte van gemoederen. In die emotionele lading schuilt ook een risico. Ten eerste uiteraard dat partijen worden meegesleept door gevoelens van woede en miskenning, maar daar komt nog een ander risico bij dat schuilt in de maatschappelijke omgang met de claims en kwetsuren van de slachtoffergroepen die in dit soort conflicten veelal hun stem verheffen. De positie van het slachtoffer in onze maatschappij is de laatste decennia ingrijpend veranderd, die van oorlogsslachtoffers in de eerste plaats, maar in het verlengde daarvan kunnen ook andere groepen slachtoffers meer dan vroeger rekenen op maatschappelijk respect, aanzien en bewondering. Zij verdienen maatschappelijke erkenning en voor hun leed bestaat ontzag. Slachtofferschap heeft zich in onze samenleving op deze manier ontwikkeld tot een bron van

maatschappelijke status.² Het doorzetten van deze ontwikkeling heeft velen goed gedaan en heeft ertoe geleid dat recht is gezet wat scheef was gegroeid, maar draagt ook het gevaar in zich dat nieuwe taboes ontstaan en dat het begrip en ontzag voor het leed van slachtoffers een ritueel en reflexmatig karakter krijgen – alsof op de claims van slachtoffers en de klachten van gekwetsten geen weerwoord mogelijk is, of sterker nog: alsof zo'n weerwoord ongepast is.

Het derde punt dat de controverse in kwestie overstijgt, is de onvoorspelbaarheid ervan. Het plan voor een *Zentrum gegen Vertreibung* bestond al langer; men was al drie jaar zonder problemen met de voorbereidingen bezig, gesteund door een comité van aanbeveling waarin diverse zwaargewichten zitting hadden. Toen opeens sloeg de vlam in de pan, naar aanleiding van een uitspraak van de Duitse initiatiefneemster in een Poolse krant dat de verdreven Duisters veel leed is aangedaan door de Polen. Vervolgens zijn er wellicht weer anderen die er in het kader van de politieke betrekkingen tussen Duitsland en zijn oosterburen belang bij hebben het vuurtje hoog te houden. Daarnaast is het slechts gissen, wellicht spelen ook andere factoren een rol. Feit is dat dit soort maatschappelijke gistingsprocessen zich vaak afspelen buiten het blikveld van archeologen, museumconservatoren, kerkhofbeheerders, archivariissen en monumentenzorgers waardoor zij onvoorbereid door commotie worden overvallen. Het resultaat laat zich raden: paniekreacties en ad hoc beleid, veelal resulterend in een moratorium.

Niettemin is het het doel van dit stuk om te ontdekken of er uit de talloze voorbeelden van binnen- en buitenlandse incidenten niet enige lering is te trekken, of er in de optelsom van afzonderlijke oplossingen die zijn gezocht niet toch iets van een lijn valt te ontdekken. Maar om te beginnen eerst een nadere specificering van het soort conflicten dat hier aan de orde is.

Afbakening

Omstreden erfgoed is er in soorten en maten. We beschikken over vele voorbeelden, die in drie categorieën zijn onder te brengen.

Om te beginnen zijn er de archeologische vondsten en historische objecten die zijn ingelijfd door een bepaalde politieke, religieuze of ideologische overtuiging. Het gaat dan vaak om de toe-eigening en verheerlijking van erfgoed ter meerdere eer en glorie van de eigen natie, ter versterking van nationale eenheid of groepsidentiteit, of ter legitimering van een politieke autoriteit. Gezien het feit dat het ideaal van een volledig neutrale, waarde vrije archeologie in moderne tijden tot een illusie is gereduceerd, wordt algemeen erkend dat een zekere ideologische

---

² Vgl. Mooij, 'De langste schaduw'; Withuis, *Erkenning*.

binding onvermijdelijk is.³ Problematisch hoeft dit niet te zijn. Zelfs als deze binding extreme vormen aanneemt, kan dit gebeuren met ieders instemming. In andere gevallen is de ideologische inlijving echter hogelijk omstreden. Wanneer bijvoorbeeld de historische aanspraken waarop deze berust worden aangevochten, maar vooral, en met ernstiger gevolgen, wanneer het betreffende erfgoed door verschillende, elkaar bestrijdende partijen wordt geclaimd en daarmee inzet wordt van actuele politieke, etnische of religieuze strijd, in het uiterste geval resulterend in rellen, aanslagen en oorlog. Men denke aan het Midden Oosten⁴ of aan de bloedige verwickelingen rond het tempelcomplex in de Indiase stad Ayodhya.

Een tweede categorie wordt gevormd door de ongemakkelijke erfenis, de overblijfsels die herinneren aan pijnlijke episodes uit het nationale verleden, de smetten op het blazoen van de vaderlandse geschiedenis. Wat tot deze categorie behoort ligt niet voor eens en altijd vast. Objecten, gebeurtenissen en historische figuren die eerder een reden waren voor nationale trots, vormen in een later stadium de aanleiding voor schaamte en excuses. Verbleekte tijdperken kunnen worden afgestoft en opnieuw belicht. Hier gaat het dus om conflicten naar aanleiding van de omgang met de materiële, al dan niet monumentale, erfenis van een controversieel verleden, ver of nabij. Wat doet Zuid Afrika met de boedel van de apartheid, Spanje met de nalatenschap van Franco, het voormalig Oostblok met de brokstukken uit de communistische tijd, Duitsland met de tastbare overblijfsels uit de nazi-periode?

In de derde categorie bevinden zich de musea en de echte herdenkingsmonumenten, in de tegenwoordige tijd ontworpen ter ering en nagedachtenis van personen, gevallen, gebeurtenissen die men zich blijvend wil herinneren. Het parcours dat moet worden afgelegd voordat het zover is, heeft vaak veel weg van een mijnenveld. De conflictstof ligt er voor het oprapen, rond het ontwerp, de locatie en de receptie van het monument, tussen kunstenaars, stedenbouwkundigen, bestuurders en publiek, vanwege de vormgeving en de zeggingskracht van het monument zelf, maar ook vanwege rivaliteiten en concurrentie tussen slachtoffergroepen die wel of niet zijn betrokken in de procedure, wel of niet door het monument worden herdacht. Vergelijkbare discussies kunnen zich voordoen in relatie tot musea, getuige de commotie rond het bovengenoemde *Zentrum gegen Vertreibung*. Maar het voorbeeld bij uitstek uit deze categorie zijn de reeds jaren slepende verwickelingen rond het holocaustmonument in Berlijn. Daaraan zullen over enige tijd ongetwijfeld aparte studies worden gewijd. Conflicten van deze categorie hebben betrekking op de vormgeving van een

---

³ Zie de uitspraak 'The question, then, is not whether archaeology and political ideology can be separated – they cannot – but, rather, how we can cope with the situation in a responsible way' (Kristian Kristiansen, 'Perspectives on the archaeological heritage: history and future'. In: Cleere (ed.), *Archaeological Heritage Management*, 23-29, hier: 24). Zie ook Eickhoff, *De oorsprong*.

⁴ Zie hierover bijv. Silberman, *Between past and present*.

herinneringscultuur, waarbij het draait om vragen als: waarom wil men herdenken, hoe wil men herdenken, wat wil men herdenken en wie wil men herdenken. Elk van deze vragen vormt de bron van zowel expliciet gezochte en productieve debatten als van hevige ruzies en uitzichtloze loopgravenoorlogen.

Uitgaande van de Nederlandse situatie heb ik in deze beschouwing de eerste categorie verder buiten beschouwing gelaten. Niet omdat die niet interessant zou zijn, integendeel, maar we moeten de proporties enigszins in het oog houden en de Nederlandse problematiek niet proberen op te rekken tot een reikwijdte die zij van zichzelf niet heeft of zal krijgen. In het hier volgende gaat het dus om voorbeelden uit de laatste twee categorieën. Onder die beperking is het voornaamste schouwtoneel van debat, conflict en controverse zonder twijfel te vinden in Duitsland, in het bijzonder in Berlijn, waar elk herdenkingsinitiatief aanleiding is voor diepgaand zelfonderzoek, discussie en tumult en waar de sporen van zowel fascisme als communisme als open zenuwen doorheen lopen. ‘The sandy soil of the German capital conceals the traces of a history so fiercely contested’, schrijft Brian Ladd in *The ghosts of Berlin*, ‘that no site, however vacant, is safe from controversy.’⁵

Zo is het in Nederland niet. Wij moeten het stellen met de commotie die is ontstaan naar aanleiding van het feit dat het graf van de voormalige NSB’er Leendert Willem de Leeuw in Roermond, als onderdeel van een groter complex, werd voorgedragen als rijksmonument – een voorbeeld uit de tweede categorie. Maar historisch gezien is dit niet het enige incident en het hoeft hier in de toekomst ook niet bij te blijven – denk aan de Liro-affaire, die was er ook van de ene dag op de andere – zodat het toch nuttig kan zijn wat langer stil te staan bij de mogelijke omgang met gevoeligheden rond monumenten en historische objecten. Overigens kan men pas spreken van *omstreden* erfgoed wanneer dit niet algemeen door iedereen verworpen wordt, maar wanneer over de waarde van dit erfgoed verschillend wordt gedacht, wanneer sommige groeperingen hier juist door worden aangetrokken of althans wanneer dat laatste valt te vrezen. Het gaat dus in tweede instantie ook om de aantrekkingskracht die van omstreden erfgoed uitgaat op mogelijk dubieuze groepen.

De omgang met gevoeligheden

Wie op zoek gaat naar voorbeelden van erfgoed dat gevoelig ligt, omstreden is, protest oproept, een splijtzwam vormt en dat soort dingen meer, stuit op een lange

---

⁵ Ladd, *The ghosts of Berlin*, 234.

reeks van incidenten. Die kunnen worden opgesomd, maar het leek mij nuttiger hier enige ordening in aan te brengen, en wel aan de hand van de vraag die voor de commissie het meest van belang is: hoe werd met de emoties omgegaan? Op welke manier werd de spanning er afgehaald en kwam de kwestie misschien niet tot een oplossing maar dan in elk geval toch tot bedaren? En valt daar wat uit te leren? Ik ben uitgekomen op zeven strategieën, die hier omwille van het overzicht wat kunstmatig uit elkaar getrokken zijn. In werkelijkheid vertonen zij overlap en gaat het eerder om verschillende perspectieven dan om wederzijds uitsluitende categorieën.

1. *Weg ermee: verwijdering en vernietiging*

Dit is zonder twijfel de meest gekozen uitweg in periodes van grote maatschappelijke verhitting, na de val van gehate overheersers, bij regime-wisseling of ten tijde van opstanden. Het gaat hier om een afrekening die in al haar simpelheid een grote symbolische zeggingskracht bezit, zoals recentelijk weer eens bleek bij de neerhaling van het metershoge standbeeld van Saddam Hussein in Bagdad. Het is niet moeilijk van dit type oplossing andere voorbeelden te vinden. Na het vertrek van de Nederlanders uit Indonesië zijn bijna alle Nederlandse standbeelden afgebroken. In Duitsland begonnen de Amerikanen in 1945 een politiek van denazificatie, die was gericht op de grondige vernietiging van alle nazi-ontmoetingsplaatsen en andere nationaal-socialistische memorabilia, deels waarschijnlijk uit machtsvertoon, deels ook uit angst dat deze zich in een later stadium opnieuw zouden ontwikkelen tot de heiligdommen van oude en nieuwe nazi's.⁶ De val van de Muur een dikke veertig jaar later leidde in de DDR en Oost-Berlijn tot de opruiming van communistische gedenktekens, overigens niet zonder discussie. Talloze Lenin-standbeelden werden weggehaald en plaquettes waarop de naam of de stichtelijke uitspraken van voormalig partijleider Erich Honecker te lezen waren, werden van de muur geschroefd. In Spanje werd de dood van Franco in 1975 gevolgd door de verwijdering van Franco-standbeelden door het nieuwe democratische regime. Het Zuidafrikaanse regeringsbeleid is er na de afschaffing van de apartheid op gericht om monumenten van dit tijdperk zoveel mogelijk weg te halen. Zo zijn onder andere de openbare eerbetonen aan apartheidsarchitect Hendrik Verwoerd allemaal verwijderd.

Aan voorbeelden van dit soort beeldenstormen ontbreekt het dus niet in de geschiedenis. Ze vormen een afrekening met het verleden, die onvermijdelijk is na revolutie, bevrijding of overwinning. Maar of het nu gaat om tijdelijke uitbarsting van volkswoede of om een langdurig volgehouden regeringsbeleid, na kortere of langere tijd volgt een omslag en wordt de grote opruiming ter discussie gesteld. In

---

⁶ Zie Young, *The texture*, 58.

Spanje bestaat nu, vooral onder jongeren, een grote belangstelling voor de Franco-periode, niet in de zin van sympathie maar van oplevende interesse omdat men betreurt dat men ze weinig afweet van het recente verleden, mede vanwege het feit dat deze periode onzichtbaar is gemaakt, collectief is weggedrukt. In Zuid Afrika is ook het opruimingsbeleid meer omstreden geraakt. Zo ontstond recentelijk commotie over de voorgenomen verwijdering van een standbeeld van oud-president Paul Kruger, leider in de oorlogen tegen de Britse kolonisten, bij de ingang van het naar hem vernoemde wildpark. Dat voornemen is volgens het parkbestuur in overeenstemming met het regeringsbeleid dat erop gericht is de monumenten van de apartheid te verwijderen, maar stuit op hevig verzet van vooral blanke Afrikaners die hierin een voorbeeld van doorgesloten politieke correctheid zien.⁷

Op veel vernietigingsbeleid wordt achteraf met spijt teruggekeken, zeker wanneer de vernietigingsdrift niet tot standbeelden beperkt is gebleven maar zich heeft uitgestrekt tot andere erfenissen van een gehaat regime, zoals documenten en archieven, waardoor onderzoek wordt bemoeilijkt. In het verlengde daarvan plaatsen latere generaties vaak vraagtekens bij de achterliggende motieven voor de vernietiging. Zo zijn de Duitsers die het Amerikaanse beleid van destructie hebben voortgezet er regelmatig van beschuldigd de sporen van hun eigen misdaden te willen uitwissen en niet in staat te zijn de confrontatie met hun eigen verleden aan te kunnen.⁸

Het is een van de paradoxale effecten van een weg-ermee-beleid dat dit op den duur de waarde van het wél bewaarde krachtig kan verhogen. Een ander paradoxaal effect is erin gelegen dat uit vernielzucht een enkele keer weer een nieuw soort monumenten ontspruit. Zo werden in 1960 in Jakarta de staatsieportretten van Wilhelmina en Juliana zwaar beschadigd door anti-Nederlandse Indonesiërs. De schilderijen worden sindsdien bewaard in het Rijksmuseum in Amsterdam, en zullen nooit gerestaureerd worden: 'de beschadigingen zijn historisch gezien misschien nog interessanter dan de schilderijen', schrijft Vanvugt hierover.⁹ Dit is iets dat typisch is voor de huidige tijd, waarin de overtuiging veld heeft gewonnen dat 'het verhaal' achter objecten of monumenten bijdraagt aan de betekenis ervan, vooral uiteraard wanneer hun intrinsieke esthetische of kunsthistorische waarde gering is. Zo staat er in het Verzetsmuseum in Leeuwarden een gelijmde buste van Adolf Hitler opgesteld, met daarbij de uitleg dat ooit een bezoeker bij de aanblik ervan door woede werd overmand en zich niet kon beheersen.

---

⁷ *NRC Handelsblad*, 29 juli 2003.

⁸ '... with so few of the Nazi's own commemorative sites preserved as potential memorials, the Germans are often accused of destroying incriminating evidence of past atrocities.' Zie Young, *The texture*, 58; zie ook Ladd, *The ghosts of Berlin*, 133.

⁹ Vanvugt, *De maagd*, 22.

2. Een nieuwe context: verplaatsen

Een volgende strategie bestaat uit het verplaatsen van omstreden erfgoed naar een nieuwe context. In dit geval letterlijk op te vatten: zet het ergens anders neer en er valt een ander licht op. Verplaats het *Zentrum gegen Vertreibung* van Berlijn naar Wroclaw en een deel van het probleem is uit de wereld geholpen. Door middel van een verandering van context is veel conflictstof te neutraliseren. Zo is een deel van de ongewenste communistische monumenten in Moskou en Budapest terecht gekomen in een park dat gewijd is aan de mislukking van het communisme, waar zij verder met rust worden gelaten.¹⁰ In verreweg de meeste gevallen komt deze strategie neer op de regel: zet de omstreden spullen in een museum. Men kan het zo aanstootgevend niet bedenken, of iedereen mag er in het museum rustig naar kijken. Bij de ingang van het *Arbejdermuseum* in Kopenhagen staat een groot Leninbeeld dat problemen geeft omdat dit de indruk wekt dat hiermee sympathie tot uitdrukking wordt gebracht met een ideologie die velen verwerpelijk vinden. Ook hier geldt: zet het beeld vijftig meter verderop, in het museum, en deze bezwaren verdampen. Lenin is immers een historische figuur die niet is weg te denken uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging en dus in dat museum thuishoort.

Een Nederlands voorbeeld van een op deze wijze verplaatst object is het omstreden schilderij 'Verwoest stadhuis van Middelburg' (1940) van de van oorsprong Belgische kunstenaar Reimond Kimpe. In maart 2001 stelden B&W van Middelburg aan de gemeenteraad voor dit schilderij aan te schaffen en een plaats te geven in het stadhuis. Een ander werk van Kimpe, waarop eveneens het stadhuis stond afgebeeld, hing daar al sinds 1942 ongestoord aan de muur. Maar nu verliep het anders en leidde het voorstel van B&W tot afkeurende en boze reacties, onder andere vanuit het voormalig verzet, vanwege het 'foute' verleden van Kimpe. De schilder had als Vlaams nationalist tijdens de Eerste Wereldoorlog met de Duitsers gecollaboreerd en had direct na de Duitse nederlaag in 1918 zijn toevlucht gezocht in Nederland. Hij vestigde zich in Middelburg, waar hij nog altijd woonde toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak en de stad door de Duitsers werd gebombardeerd. De Duitse gezindheid van Kimpe bleek nog altijd levend: hij werd lid van de Kultuurkamer en sloot zich in 1940 aan bij de NSB, waar hij drie jaar lang lid van zou blijven. Zijn schilderij van het uitgebrande stadhuis werd eind 1940 door Mussert gekocht – ook dat feit maakte de aanschaf ervan door de gemeente, nu zestig jaar later, in de ogen van sommigen onacceptabel. Zo ver kwam het ook niet, want naar aanleiding van alle commotie zag de gemeente van de koop af. Wel was door diezelfde commotie de belangstelling van het Rijksmuseum gewekt. Dit museum kocht het schilderij aan, zonder veel discussies en emoties, aldus

---

¹⁰ Ladd, *The ghosts of Berlin*, 193.

conservator Jet Baruch: 'Persoon en schilderij zijn een bron voor verhalen. In een museum kan dit genuanceerd uitgelegd worden, in een stadhuis veel minder'.¹¹

Het museum decontextualiseert en functioneert daardoor doorgaans als grote neutralisator, zij het voor een beperkte categorie objecten. Een schilderij, een standbeeld of een grafsteen laat zich nog verplaatsen, maar bij gebouwen, bunkers e.d. behoort dat niet tot de mogelijkheden. Juist een probleem met veel monumenten is dat zij niet kunnen worden verwijderd uit hun natuurlijke omgeving, de openbare ruimte, waardoor deze strategie, nog afgezien van andere bezwaren die je ertegen kunt hebben, niet in aanmerking komt. Een tweede kanttekening betreft het feit dat het soms uitgerekend de context van het museum is die een controverse in volle hevigheid doet oplaaien. Illustratief in dit verband is de geschiedenis van de twee bommenwerpers waarmee in augustus 1945 de bombardementen op Hiroshima respectievelijk Nagasaki werden uitgevoerd. Over de eerste, de *Enola Gay*, ontstond in Amerika nationale beroering toen deze het *pièce de résistance* dreigde te worden van een historische tentoonstelling die nut en noodzaak van de bombardementen van diverse kanten wilde belichten – daarover zo dadelijk meer. Het land was te klein, terwijl tegelijkertijd het tweede toestel, de *Bockscar* waarmee Nagasaki werd gebombardeerd, al meer dan dertig jaar zonder problemen tentoongesteld stond op de Wright-Patterson Air Force Base bij Dayton, Ohio. In dit geval was het dus juist de overgang van een militaire naar een museale context die de zaak deed escaleren en was het nodig om de *Enola Gay* terug te plaatsen op een militaire basis om de rust te doen wederkeren. Maar aan het principe doet dat niet af: een verplaatsing van een omstreden object naar een andere context kan de lading en betekenis ervan sterk doen veranderen.

3. *De pressiegroep wint: zwichten*

De derde mogelijkheid brengt ons bij de controverse rond de *Enola Gay*, de B-29 bommenwerper waarmee in augustus 1945 het atoombombardement op Hiroshima werd uitgevoerd. Nadat het toestel in ontmantelde staat jarenlang in een opslag had gestaan, ontstonden eind jaren tachtig plannen om rondom de *Enola Gay* een tentoonstelling te organiseren waarin aandacht zou worden gegeven aan een kritische reflectie op de praktijk van *strategic bombing*. Het initiatief hiertoe werd genomen door het National Air and Space Museum in Washington, onderdeel van het Smithsonian Institution, een overheidsinstelling die verscheidene musea beheert. Wegens ruimtegebrek zou niet het hele toestel, maar alleen de romp worden tentoongesteld. Daaromheen zou er aan de hand van documenten en ander materiaal licht worden geworpen op zowel de Japanse motieven voor deelname aan de oorlog, als op de Amerikaanse motieven voor het gooien van de atoombom. In uitgebreide

---

¹¹ Jet Baruch, 'Emoties? Wat koop je ervoor?'. In: *Archief en emotie*, 44-45.

toelichtende teksten werden vragen aan de orde gesteld in de trant van: wat waren de cruciale momenten in de besluitvorming? Speelde wraaklust en racisme een rol bij de beslissing? Hoe noodzakelijk was het bombardement? Heeft dit inderdaad het einde van de oorlog bespoedigd en dus erger leed voorkómen? Wat waren de gevolgen? Een eindoordeel werd vermeden, veeleer was het de opzet om het publiek te laten nadenken over de achtergronden en de consequenties van het bombardement.

De organisatoren waren ervan overtuigd dat deze kwesties zonder vooringenomenheid en op een evenwichtige wijze aan de orde werden gesteld, zodat een uitgebalanceerd beeld van toedracht en gevolgen zou ontstaan en recht werd gedaan aan de visies van alle partijen. Maar daar dachten de verzamelde Amerikaanse veteranenorganisaties heel anders over. Zij ervoeren de voorgenomen tentoonstelling als een slag in hun gezicht en zagen hierin slechts een even misplaatst als triomfantelijk vertoon van anti-Amerikanisme. De Japanners werden voorgesteld als onschuldige slachtoffers die zich met nobele motieven in de oorlog hadden gemengd, terwijl de Amerikanen, die hun eigen leven in de waagschaal hadden gesteld, werden afgeschilderd als een groep fanatieke racisten met maar één doel voor ogen: zich te wreken voor de aanslag op Pearl Harbor. In de eerste helft van de jaren negentig kwam een enorme lobby op gang en zwollen de protesten aan tot een affaire die het hele land een tijd lang in zijn greep zou houden en die uiteindelijk leidde tot de tussenkomst van Congresleden, een *hearing* door de Amerikaanse Senaat en de aanneming van een resolutie waarin werd gesteld dat iedere tentoonstelling van de *Enola Gay* 'should reflect appropriate sensitivity toward the men and women who faithfully and selflessly served the United States during World War II and should avoid impugning the memory of those who gave their lives for freedom'. De ontstane polarisatie was tegen die tijd al lang niet meer met gesprekken of aanpassingen in het tentoonstellingsscript te keren. Begin 1995 werd de tentoonstelling afgeblazen en diende het hoofd van de afdeling Air en Space zijn ontslag in.¹² Later dat jaar was de romp van de *Enola Gay* alsnog te bezichtigen in een verder commentaarloze setting, waarin enkel nog een film werd getoond waarin de bemanning van destijds aan het woord werd gelaten. Een klinkklare overwinning voor de veteranen en militaire pressiegroepen, met andere woorden.

Zeer recent kwam de *Enola Gay* opnieuw in het nieuws, naar aanleiding van de aangekondigde opening van een nieuw centrum behorende bij het Air and Space Museum, waarin de nu volledig gerestaureerde *Enola Gay* aan het publiek zal worden getoond. Met alle tumult nog vers in de herinnering is dit keer de controversie bij voorbaat vermeden. De tentoonstelling zal zich richten op de

---

¹² Hij schreef vervolgens een vuistdikke pil over de hele kwestie. Zie Harwit, *An exhibit denied*. Zie ook de internetsites <http://www.gthunt.com/smith1.htm>; [smith2.htm](http://www.gthunt.com/smith2.htm); [smith3.htm](http://www.gthunt.com/smith3.htm); [smith4.htm](http://www.gthunt.com/smith4.htm).

technologie van de B-29 en het ontzagwekkende restauratieproces, dat circa twintig jaar en 300.000 manuren in beslag heeft genomen. De opening van de tentoonstelling zal half december plaatsvinden. Japanse overlevenden hebben hiertegen overigens reeds protest aangetekend.

4. *Nie wieder: lering en educatie*

Een van de meest gekozen wijzen van omgang met omstrede erfgoed is de educatieve, waarbij de plaatsen en objecten in kwestie de functie krijgen van een waarschuwing en in vormgeving en presentatie de boodschap uitdragen dat het verleden waar zij naar verwijzen verschrikkelijk was. Zoiets mag *nooit* weer gebeuren. In grote lijnen kun je zeggen dat dit de manier is die men in Duitsland heeft gekozen om om te gaan met de erfenis van zijn nationaal-socialistisch verleden. De talrijke debatten, de grootscheepse herdenkings- en herinneringsarbeid bevatten in hun ernst en grondigheid daarom ook altijd een element van masochisme en zelfkastijding, mooi onder woorden gebracht door Ian Buruma, die het Duitse geheugen beschrijft als ‘a massive tongue seeking out, over and over, a sore tooth’.¹³ Lering en educatie, documentatie en informatie, vormen de inzet van de ooit als tijdelijk bedoelde maar inmiddels – na langdurige en zware strijd – permanent geworden tentoonstelling *Topographie des Terrors* in hartje Berlijn, op het terrein waar in de jaren tachtig de fundamenten werden opgegraven van de verwoeste hoofdkwartieren van de Gestapo en de SS. Dit is in die zin een uitzonderlijk voorbeeld dat in deze tentoonstelling, zoals de naam al aangeeft, de aandacht wordt gericht op het inzichtelijk maken van de planning en uitvoering van de nationaal-socialistische terreur en de geografische inbedding daarvan in de stad Berlijn, op de werkwijze van daders met andere woorden.¹⁴ Veel gebruikelijker is het om pijnlijke nalatenschappen en omstrede dadermonumenten te ontladen en acceptabel te maken door hen om te vormen en te vereducatiseren tot plaatsen waar de slachtoffers worden herdacht, waardoor een *Denkmal* tevens *Mahnmal* wordt, een verwijzing naar het verleden die een waarschuwing bevat, of zelfs een *Schandmal*, een plaats van nationale schande. Zo is bijvoorbeeld in de villa waar in januari 1942 de beruchte Wannsee-conferentie werd gehouden tegenwoordig een museum annex documentatiecentrum gevestigd dat geheel gewijd is aan de slachtoffers van de nazi-terreur. De vele doorgangs- en vernietigingskampen van de nazi's die voor publiek toegankelijk zijn, vormen eveneens onderdeel van de grootschalige ‘vermahnmalisering’ die met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog in Duitsland en elders heeft plaatsgevonden.

---

¹³ Buruma, *The wages*, 8.

¹⁴ Zie hierover Ladd, *The ghosts of Berlin*, 154-167.

Dezelfde strategie wordt tegenwoordig toegepast bij monumenten die verwijzen naar westers imperialisme en kolonialisme. Ook zij staan ten dienste van de slachtoffers van deze praktijken. Terugkijken op de koloniale tijd, ook op de materiële overblijfselen daarvan in de vorm van monumenten en historisch erfgoed, kan alleen nog maar wanneer óók wordt herinnerd aan de keerzijde en de zwarte bladzijden, aan uitbuiting en slavernij. Een dergelijke invulling maakt omstreden erfgoed overigens niet alleen ethisch aanvaardbaar, maar in toenemende mate ook economisch aantrekkelijk, want de toeristenindustrie heeft hier een gat in de markt ontdekt dat inmiddels behoorlijk is gevuld. Op dit moment staat bijvoorbeeld de stad Bagamoyo, de eerste hoofdstad van Tanzania onder Duits koloniaal bewind, op de nominatie om World Heritage Site te worden. De Tanzanianen vinden er geen doekjes om dat die status vooral vanuit toeristisch oogpunt interessant is. Het Cultural Heritage Tourism, met name vanuit de Verenigde Staten, is een *booming business*. Geïnteresseerden kunnen voorouderlijke sporen in georganiseerde reizen natrekken langs de daartoe speciaal ontwikkelde African Diaspora Heritage Trail, dat voert langs de resten van een verleden van slavernij en koloniale overheersing. Wat betreft Bagamoyo wordt bijvoorbeeld de plaats waar veroordeelden onder Duits koloniaal bewind werden opgehangen als bezienswaardig aangeprezen. Dit soort toeristische exploitatie is overigens bepaald geen Afrikaans fenomeen, maar is ook elders in soorten en maten waar te nemen, met het Anne Frank Huis in Amsterdam en de Amerikaanse holocaustmusea als meest in het oog springende voorbeelden. Ook de voormalige concentratiekampen hebben zich op hun manier ontwikkeld tot succesvolle toeristische attracties.

5. *Een tweede leven: herbenoeming en nieuwe betekenisgeving*

De waarde en betekenis van historisch erfgoed liggen niet voor eens en altijd vast. Wie nu in voormalig Oost Berlijn de monumenten van communistische helden als Ernst Thälmann, Marx en Engels bezoekt die de revolutie van 1989 hebben overleefd, ziet relictten uit het verleden die zonder veel ontzag worden behandeld, die gebruikt worden als zitplaats en dienen als ondergrond voor graffiti.¹⁵ In die veranderlijkheid schuilt een bron van potentiële problemen. Door gewijzigde omstandigheden en nieuwe inzichten kunnen gevoeligheden ontstaan die eerder ontbraken, waardoor onomstreden erfgoed in tweede instantie alsnog problematisch kan worden. De omgeslagen waardering voor het koloniale tijdperk is hiervan een duidelijk voorbeeld. Maar in dezelfde veranderlijkheid ligt tegelijkertijd ook een aangrijpingspunt voor de mogelijke omgang met problemen en gevoeligheden. Wanneer de betekenis van erfgoed niet onveranderlijk is, kan men hierin immers proberen in te grijpen door middel van een bewuste poging tot herinterpretatie. Dat

---

¹⁵ Vgl. Ladd, *The ghosts of Berlin*, 201-208.

kan in de meest letterlijke zin gebeuren door nieuwe naamgeving en herbenoeming (Stalinlaan wordt Vrijheidslaan; Euterpestraat wordt Gerrit van der Veenstraat; Botha wordt Biko), maar ook op andere manieren:

- Door de aanpassing van teksten op plaquettes. Bij een aantal antifascistische monumenten uit het voormalig Oostblok zijn de toelichtende teksten aangepast omdat hierin een al te heroïsche rol voor het communistisch verzet werd opgeëist.
- Door het toevoegen van nieuwe elementen. Na het neerslaan van de opstand tegen het koloniaal gezag in Delhi in 1857 hebben de Engelsen ter plaatse een monument opgericht voor de overwinning op de opstandelingen en ter herdenking van de gevallen (aan Britse zijde). Recentelijk is dit door middel van nieuwe tekst gecorrigeerd en wordt ook de visie van de Indiërs op de gebeurtenissen belicht: zij herdenken de opstand als vrijheidsstrijd en betreuren de dood van grote aantallen Indiase vrijheidsstrijders.¹⁶
- Door een nieuwe invulling te geven aan nationale feest- en herdenkingsdagen, zoals men na de dood van Franco in Spanje heeft geprobeerd.¹⁷ De militaire parade die jaarlijks op 1 april werd gehouden ter herdenking van de overwinning van de Franco-gezinden in de Burgeroorlog werd na 1975 omgevormd tot de neutralere 'dag van de gewapende strijdkrachten'. Grote optochten door de falangisten werden onder Franco elk jaar ook gehouden op 20 november, de datum van de executie van de fascistische voorman Primo de Rivera (in 1936). In 1975 kreeg deze dag er nog een extra betekenis bij, omdat 20 november ook de sterfdag van Franco zou worden. Drie jaar later besloot het democratische regime deze dag om te vormen tot herdenkingsdag voor allen die in het verleden voor Spanje waren gevallen, wat overigens niet heeft kunnen voorkomen dat de Franco-aanhang deze dag nog gedurende lange tijd een eigen invulling gaf. Een erfenis van Franco was ten slotte ook de zwaar aangezette viering van de *Día de la Hispanidad* (12 oktober), de herdenking van de ontdekking van Amerika door Columbus. Na 1975 is in toenemende mate geprobeerd deze dag te ontdoen van imperialistische connotaties en verwijzingen naar overwinning en kolonisatie. Uiteindelijk werd dit een nationale feestdag in het teken van de ontmoeting tussen culturen.

Het bekendste Nederlandse voorbeeld waarbij geprobeerd is een monument acceptabel te maken door hieraan nieuwe betekenissen te hechten is het Van Heutszmonument in Amsterdam. Vanaf het moment dat de plannen voor dit eerbetoon aan de 'pacificator van Atjeh' ontstonden, is dit hoogst omstreden

---

¹⁶ Zie Lahiri, 'Commemorating and remembering 1857'.

¹⁷ Zie Paloma Aguilar en Carsten Humlebaek, 'Collective memory and national identity in the Spanish democracy'. In: Rein (red.), *Spanish memories*, 121-164.

geweest. Bij de onthulling in 1935 werd geprotesteerd door communisten en sociaal-democraten; tijdens de Tweede Wereldoorlog diende de oudste zoon van Van Heutsz, tevens actief SS-lid, bij de burgemeester Voûte een verzoek in het monument te vernietigen, omdat dit in zijn 'entartete' vormgeving 'de verwording van de vroegere gemeenteraad zo duidelijk demonstreert'; het is in de jaren zestig beklad door provo's en in 1967 het doelwit geworden van een (mislukte) bomaanslag. In 1984 volgde opnieuw een aanslag, wederom met weinig gevolgen. Later in de jaren tachtig werden het medaillon met de reliëfbuste van Van Heutsz en de letters die zijn naam vormden, beide bevestigd aan de voorkant van de sokkel, als ook de plaquette met een opsomming van zijn verdiensten aan de achterzijde, door onbekenden ontvreemd. Zij zijn tot op de dag van vandaag niet teruggevonden.

Toen in 1997 werd besloten het monument een opknapbeurt te geven, kwam de discussie opnieuw op gang. Bij het Stadsdeel Oud-Zuid werd het verzoek gedeponereerd om het monument een andere naam en functie te geven, waarna het Nederlands Instituut voor Internationale betrekkingen Clingendael werd ingeschakeld om advies uit te brengen. Er werden gesprekken georganiseerd met deskundigen, politici, vertegenwoordigers van belangengroepen en buurtbewoners, waardoor verschillende mogelijkheden ter tafel kwamen: afbreken; alles bij het oude laten, inclusief de lege pinnen van de ontbrekende delen; restaureren in oude stijl; de toevoeging van een tweede naam aan het monument, en dan van een persoon uit de Indonesische geschiedenis, bijvoorbeeld Tjoet Nja Din, een vorstendochter die tijdens de oorlog in Atjeh een felle tegenstandster was van Nederland; het monument herwaarderen tot herdenkingsplaats voor de gehele koloniale periode. Alles overziende besloot de deelraad Amsterdam Zuid in januari 2001 tot een functie- en naamswijziging. Het voormalige Van Heutszmonument heet sindsdien 'monument Indië Nederland' en is bedoeld als gedenkteken voor de koloniale relaties tussen beide landen. Tevens werd de restauratie en de instelling van een begeleidingscommissie aangekondigd, die zich zou moeten buigen over een toelichtende tekst, waarin zowel aandacht aan de diverse kanten van de koloniale periode als aan de bewogen geschiedenis van het monument zelf zou moeten worden besteed. Sindsdien zijn de berichten echter weinig bemoedigend en wordt het proces vooral gekenmerkt door uitstel en vertraging. Van de plannen is tot op heden (januari 2004) nog niets ten uitvoer gebracht.

6. *Voor wat hoort wat: de uitruil*

Zoals gezegd stuitte eind jaren twintig het voornemen om een monument op te richten ter ere van generaal Van Heutsz direct al op hevig verzet in linkse kring. Het stadsbestuur trachtte aan de bezwaren tegemoet te komen en de gemoederen te kalmeren door mee te werken aan het initiatief voor een standbeeld van socialistenvoorman Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Het beeld van 'ûs verlosser' op

het Nassauplein in Amsterdam werd in 1931 onthuld, vier jaar vóór het Van Heutsz-monument.¹⁸ Gezien de verdere verwickelingen rond dit laatste monument moet overigens worden geconstateerd dat de pacificerende kracht van deze geste gering was.

Ze liggen niet voor het oprapen, maar er zijn meer voorbeelden te vinden van een dergelijke uitruil: pogingen om een controverse te sussen door middel van een 'tegenmonument'. Bijvoorbeeld in Hamburg, waar zich sinds 1936 een vrijwel onverwijderbare granieten kubus bevindt, ter nagedachtenis aan de Hamburgse soldaten die sneuvelden in de oorlog van 1870-1871 en in de Eerste Wereldoorlog. Het massieve blok wordt gesierd door een reliëf van marcherende soldaten en de spreuk, uitgevoerd in Gothische letters, '*Deutschland muss leben, auch wenn wir sterben müssen*'. Dit monument is in de naoorlogse periode in toenemende mate omstreden geraakt. Het werd beklad en met beitels bewerkt door degenen die het fascistisch vonden en er een verheerlijking van de oorlog in zagen. Het werd onderhouden en hersteld door veteranengroepen die hier een plaats hadden om hun gevallen kameraden te gedenken. Begin jaren tachtig bedacht men als uitweg dat er een nieuw monument moest komen, bij wijze van neutraliserende tegenkracht. In dit nieuwe monument zou de nadruk komen te liggen bij de herdenking van de nazi-slachtoffers. De Oostenrijkse beeldhouwer Alfred Hrdlicka ontwierp hiertoe vier bronzen panelen om het oude monument heen, waarop de diverse categorieën slachtoffers van oorlog en fascisme zouden worden afgebeeld. Dit gebeurde weinig subtiel, waardoor Hrdlicka's ontwerp zoveel tegenstand opriep dat slechts twee van de geplande vier panelen zijn geplaatst. Het tegenargument is dus onaf. En zo is het goed, vinden sommigen, want op deze manier staat het eeuwig onvoltooide monument in Hamburg symbool voor de herdenkingsarbeid die, zeker in Duitsland, een discussie zonder eind is. Meer dan welke gedenkplaats ook, is het dit permanente debat over de vraag wat, waar, wie, hoe en waarom te herdenken die het beste monument is voor het Duitse verleden.¹⁹

Op die manier wordt er nog een aardige draai aan het Hamburgse project gegeven, maar echt succesvol lijkt de strategie van uitruil niet te zijn. Het is wellicht een te simpele gedachte dat men de lading van het ene monument kan neutraliseren door er een tweede als commentaar naast te plaatsen.

7. Met vooruitziende blik: anticiperen

Deze laatste strategie is in theorie een hele verstandige. Maar in de praktijk wordt ze bemoeilijkt door de eerder al vermelde onvoorspelbaarheid van de kwesties waarom het hier gaat en de licht ontvlambaarheid van de emoties die daarbij in het geding

---

¹⁸ Zie Vanvugt, *De maagd*, 94.

¹⁹ Dit is bijvoorbeeld de stelling van Young, *The texture*; over Hrdlicka's tegenmonument zie p.37-40.

zijn. Een goede inschatting valt vaak moeilijk te maken, zelfs als men denkt tegemoet te komen aan wensen en verlangens van de betrokken groepen. Zo heeft de conservator van het National Air and Space Museum gezien de gevoeligheid van het onderwerp van meet af aan geprobeerd het gesprek aan te gaan met veteranengroepen en andere potentiële tegenstanders om hun inspraak te geven en te betrekken bij de expositie van de *Enola Gay*. Maar in plaats van de ingecalculeerde stevige bries oogstte hij een onvoorziene orkaan. Dichter bij huis ligt de gang van zaken rond de onthulling van het Slavernijmonument in het Amsterdamse Oosterpark, die uitdraaide op een faliekante mislukking, omdat de behoeftes en verwachtingen van de betrokkenen kennelijk in het geheel niet of verkeerd waren beoordeeld.

Een ander geval van gebrekkige anticipatie met onbevredigende afloop deed zich voor in het najaar van 2000 in de gemeente Zwolle, in het verlengde van de zaak-Roermond. Op de oude begraafplaats van de gemeente was namelijk het graf te vinden van ene Jannie Stephan-Van Egten (1909-1942), NSB-lid en echtgenote van een Zwolse NSB-man. De vrouw stierf jong en haar man liet voor haar een grafsteen maken waarvan beider politieke overtuiging viel af te lezen aan symbolen (wolfsangel) en gegraveerde teksten (NSB, 'hou en trouw', 'strijdoffer', 'liefde voor volk en vaderland'). De aanwezigheid van deze grafsteen, die daar dus decennialang ongestoord gelegen had, werd door een voormalige beheerder van de begraafplaats, tevens bestuurslid van de vereniging Terebinth, in het nieuws gebracht. Gezien zijn cultuurhistorische en zeldzaamheidswaarde zou deze steen in aanmerking komen om rijksmonument te worden, zo verklaarde hij op de radio.²⁰ De reactie hierop was onverwacht hevig. Ondanks het feit dat nergens werd onthuld waar de grafsteen zich bevond, werd toch gevreesd dat deze voor vernielzuchtige kwaadwilligen niet moeilijk te vinden zou zijn, waarop de gemeente besloot de grafsteen te laten verwijderen. Aldus geschiedde; tot veler ongenoegen ligt die nu ergens in een opslagruimte van de begraafplaats. Er wordt over gesproken om de steen over te brengen naar het kleine, particuliere museum van de Stichting Zwolle 1940-1945.

Het anticiperen op emoties lukt eigenlijk nog het best wanneer het niet gaat om maatschappelijke gevoeligheden, maar om het kleinschaliger persoonlijke leed. Een goed voorbeeld uit de archiefwereld is de opzet rond het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR). Dit archief is in november 2000 ondergebracht bij het Nationaal Archief in Den Haag en bevat ruim vijfhonderdduizend strafdossiers van politieke delinquenten uit de Tweede Wereldoorlog. Sindsdien komen er jaarlijks circa 1300 verzoeken om inlichtingen binnen en ontvangt het archief enkele honderden bezoekers per jaar die de persoonsdossiers mogen inzien.

---

²⁰ Zie de berichten in de *Zwolse Courant* van 30 en 31 oktober 2000.

Deels gaat het om wetenschappelijk onderzoekers, deels om mensen met een persoonlijk motief, zoals het natrekken van familieleden met een verdacht verleden of het opsporen van onbekend gebleven (Duitse of Japanse) vaders. Dat bij dergelijke speurtochten de emoties hoog kunnen oplopen, laat zich raden en daar is het team van vijf archivariissen dat rond het CABR is geformeerd dan ook op voorbereid. Zij verlenen bij de opening van persoonsdossier zo nodig zelf een vorm van 'eerste hulp' en onderhouden verder contacten met instellingen als de Stichting Herkenning, de organisatie voor kinderen van 'foute' ouders.²¹ Het loskomen van emoties wordt in dit geval dus niet genegeerd, men laat zich er ook niet door overrompelen, maar heeft geprobeerd een structuur te vinden waarin met het onvermijdelijke rekening wordt gehouden.

Terug naar de aanleiding, de zaak-Roermond

Terugkerend naar de verwikkelingen rond het NSB-graf in Roermond, moeten we constateren dat de destijds gezochte uitweg valt onder de derde strategie: zwichten. Er is door de gemeente Roermond gehoor gegeven aan de protesten en het bewuste graf is voorlopig van de nominatie afgevoerd. Het is intussen nog de vraag hoe breed gedragen die protesten eigenlijk waren. Ze zijn slechts door een enkeling uit de joodse gemeenschap en de Stichting Samenwerkend Verzet naar voren gebracht. We kunnen dus wel concluderen dat het snelle terugdeinzen van de instanties niet te maken had met de breedte en de massaliteit van het protest, maar met de specifieke afzenders en hun achterban: joodse vervolgd en voormalig verzet. Zoals in de inleiding van dit stuk al aangegeven kunnen de klachten en claims uit deze hoek rekenen op sympathie en respect en ook vaak op een automatisch gelijk. Deze keer werd niet alleen afgezien van de voordracht, maar stelde de Bijzondere Commissie Monumenten van de Raad ook een lijst samen van 'gevoelige objecten' die worden aangehouden in afwachting van het advies van de commissie Monumentaal Erfgoed WOII, in welk kader ook het onderhavige stuk tot stand kwam. Deze objecten werden dus niet aangehouden omdat er toestanden waren of zelfs maar dreigden, maar omdat zij vanwege hun relatie met de Tweede Wereldoorlog in dezelfde categorie van 'gevoelige objecten' zijn geplaatst als het graf in Roermond. Het is echter zeer de vraag of dat terecht is. De toekenning van de monumentenstatus aan erfgoed afkomstig uit de jaren 1940-1945 stuit doorgaans helemaal niet op verzet. Integendeel, het ontmoet vaak een zeker enthousiasme dat er pogingen worden

---

²¹ Zie hierover Van Anrooij, 'Der Archivar'; Suzanne Barbier, 'Belangstelling voor archief "foute" Nederlanders blijft groeien'. In: *Archief en emotie*, 20-21.

ondernomen dit te behouden, zoals bijvoorbeeld het geval was bij het door de Duitsers aangelegde vliegveld Deelen.

Een ander recent voorbeeld, op gemeentelijk niveau, is het voormalige ‘Bereitschaftsraum’, gelegen aan de Amsterdamse Middenweg. Het gebouwtje, thans in gebruik als opslag van een bloemenkiosk, stamt uit de bezettingstijd en deed destijds dienst als controlepost en wachttruimte voor Duitse soldaten. Het vormde een onderdeel van de tweede verdedigingslinie die de Duitsers rond Amsterdam hadden aangelegd. In de zomer van 2003 werd dit door de Amsterdamse Raad voor de Monumentenzorg voorgedragen als gemeentelijk monument vanwege de lokale cultuur-historische waarde als onderdeel van de Duitse verdedigingswerken, het belang voor de krijgsgeschiedenis en de zeldzaamheidswaarde. Dit advies is inmiddels opgevolgd. Voor zover hier reacties op zijn gekomen waren deze allen positief. De Amsterdamse Raad wil in het verlengde hiervan meer aandacht besteden aan de (militaire) objecten uit de Tweede Wereldoorlog door hier om te beginnen een inventarisatie van te maken.²²

Met andere woorden: lang niet alles wat aan oorlog en bezetting herinnert vormt een probleem. Duitse bunkers, de cellen in de Scheveningse strafgevangenis, de kampen Vught en Westerbork – er is niemand die tegen hun monumentale status protest aantekent. Er bestaat zelfs een zekere behoefte om de oorlogsjaren in de nog aanwezige materie vast te leggen. Ook vanuit de kring van oorlogsgetroffenen komen nog altijd verzoeken om nieuwe ‘monumenten’ op te richten. Zo werd onlangs aan de gevel van het gebouw waar tijdens de oorlog de roofoverval Liro was gevestigd, nog een gedenksteen onthuld. De kwestie-Roermond is dus geen regel maar uitzondering. Daarvoor zijn twee redenen aan te geven. In de eerste plaats verwijst deze grafsteen, anders dan de bestaande Nederlandse oorlogsmonumenten, niet op de gebruikelijke wijze naar het leed van oorlog en bezetting, maar naar de nazi-ideologie en ons collaboratie-verleden, en daar wil niemand graag aan worden herinnerd. In de tweede plaats is het persoonsgebonden karakter van een graf uitzonderlijk. Hierdoor wekt de monumentenstatus onvermijdelijk de indruk ook een persoonlijk eerbetoon te zijn. Bij een gebouw of bunker ligt dat anders; niemand ziet het als een teken van instemming jegens de Duitse bezetting of de nazi-ideologie als dergelijk resten worden voorgedragen om monument te worden, zoals het wel wordt opgevat als huldeblijk aan de NSB’er Leendert Willem de Leeuw wanneer zijn graf de monumentenstatus krijgt.

Dat hangt samen met de dubbele betekenis van het begrip monument, dat enerzijds gebruikt wordt ter aanduiding van speciaal opgerichte gedenktekens met een herdenkingsfunctie, zoals het monument op de Dam, het Indisch monument of

---

²² Mondelinge mededeling van mw. A.W.M. van Dijk, secretaris Amsterdamse Raad voor de Monumentenzorg. Zie ook *Het Parool*, 5 juli 2003; <http://www.arm-amsterdam.nl/adviezen/03-20.html>.

het slavernijmonument. Dergelijke monumenten maken deel uit van een herinneringscultuur en zijn ook bedoeld als eerbewijs. Een NSB-monument in deze zin is onbestaanbaar. Anderzijds zijn er de monumenten in de zin van de wet: bestaande objecten, terreinen en stadsgezichten van meer dan vijftig jaar oud, die men vanwege hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde wil behouden. Dergelijke monumenten worden voorwerp van collectieve zorg, niet om te eren en te herdenken, maar om te beschermen en te bewaren. In deze tweede categorie is wel degelijk plaats voor zoiets als een NSB-monument. Er zijn duizenden plaatsen in Nederland waar aan de oorlog wordt herinnerd in de zin van militair treffen, bezetting, onderdrukking, vervolging en verzet, maar er is tot op heden geen enkel monument voor collaboratie, lafheid en instemming, hoewel ook die een onderdeel vormen van Nederlands oorlogsverleden.

Het valt te overwegen om het verschil tussen 'eremonumenten' en 'historische monumenten' terminologisch beter tot uitdrukking te laten komen door het begrip monument te reserveren voor de eerste categorie en een meer neutrale term te zoeken voor de monumenten in de zin van de wet, die dan de 'wet op het historisch erfgoed' of iets dergelijks zou moeten gaan heten. Zo'n nieuwe term dringt zich echter niet automatisch op, zodat hieraan iets geforceerds kleeft. Het is bovendien een oplossing waarmee in theorie wel een probleem wordt omzeild, maar waarvan het nog maar zeer de vraag is of die in de praktijk ook werkt.

De openbare orde

Zoals gezegd kan omstreden erfgoed onbedoelde aantrekkingskracht uitoefenen op ongewenste groepen, speciaal wanneer dit afkomstig is uit of verwijst naar de Tweede Wereldoorlog. Daarvoor bestaat in sommige gevallen bij voorbaat huiver. Zo werd in de zomer van 2001 in Stolberg bij Aken een (hoogst controversieel) monument ter herdenking van de nazi-slachtoffers onthuld dat de vorm heeft van een hakenkruis. Hier bestond bij de tegenstanders de begrijpelijke vrees dat dit monument een ontmoetingsplaats zou worden voor neo-nazi's. Een voorbeeld van daadwerkelijke politiek-ideologische annexatie van een gedenkplaats is het Belgische Diksmuide, waar de jaarlijkse Yzerbedevaart ter herdenking van het Vlaamse lijden in de Eerste Wereldoorlog zich heeft ontwikkeld tot een samenkomst van radicale Vlaams nationalistische en rechts extremistische groeperingen uit andere landen.

Naar aanleiding van de kwestie Roermond heeft de vrees voor ongewenst bezoek zich ook in Nederland doen gelden. Feitelijk gezien bestaat daarvoor erg weinig aanleiding. Desgevraagd wist geen van de drie regiohoofden van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg een voorbeeld te noemen van een monument

dat tevens diende als plaats voor extremistische samensholling van welke signatuur dan ook. Toch valt niet te ontkennen dat de mogelijkheid bestaat: er zijn monumenten die de potentie in zich dragen trekpleister te worden voor extreme groepen, zoals zij ook het voorwerp kunnen worden van vernieling of vandalisme, waarbij de verbom zowel van links als van rechts kan komen. Hoe ernstig ook, het zou onjuist zijn om de vrees hiervoor te laten doorwerken in het aanwijzingsbeleid voor monumenten. Daarmee sluipen er onzuivere en oneigenlijke argumenten in de procedure en wordt bovendien de deur geopend voor pressie en chantage. Als extreme groepen een verzamelplaats zoeken dan vinden ze die wel, daar hebben ze helaas geen monument voor nodig. En als ze wel denken dat nodig te hebben, dan ligt het antwoord hierop *niet* in een huiverig en terughoudend monumentenbeleid, maar in extra waakzaamheid en adequaat optreden van de politie en andere instanties die verantwoordelijkheid dragen voor de openbare orde.

Conclusie

Uit het voorafgaande is een tweetal zaken al duidelijk naar voren gekomen. Ten eerste: er is geen reden om al het erfgoed uit de Tweede Wereldoorlog opeens apart te zetten en met grote omzichtigheid te gaan behandelen. Het aanwijzingsbeleid dienaangaande kan doorgaans rekenen op instemming en kan gewoon worden hervat. Ten tweede: de mogelijkheid dat monumenten kunnen dienen als trefpunt of voorwerp van agressie van extreme groepen dient geen aanleiding te zijn voor een koerswijziging in het aanwijzingsbeleid.

Resteert nog de hamvraag: hoe om te gaan met de subverzameling van oorlogsobjecten en andere gevoelige materie die wél moeten worden beschouwd als omstreden erfgoed? Draaiboeken en uitgewerkte beleidsplannen liggen hier nergens voor klaar, in geen enkel land en in geen enkele sector (musea, archieven, monumenten). Wel bleek uit een grote hoeveelheid incidenten een aantal voorkomende strategieën te distilleren. Lopen we de mogelijkheden nog eens langs, met in het achterhoofd de vraag in hoeverre zij zich lenen voor toepassing in de Nederlandse situatie:

- 1) Vernietigen. Komt om principiële redenen niet in aanmerking. Er zijn omstandigheden waarin vernielzucht niet in toom kan worden gehouden, maar het vernietigen van wat onwelgevallig is mag nooit tot inzet van beleid worden gemaakt;
- 2) Verplaatsen. Kan in bepaalde gevallen uitkomst bieden maar is soms onwenselijk en lang niet altijd mogelijk;

- 3) Zwichten. Houdt uiteindelijk iets onbevredigends, omdat beslissingen over het monumentenbeleid dan worden bepaald door argumenten van geheel andere aard;
- 4) Vereducatiseren. Goed mogelijk en veelvuldig toegepast, vooral in relatie tot erfgoed van een zekere omvang en betekenis. Maar het zou wat ver voeren om naast een NSB-graf een bord met educatieve teksten te plaatsen of een plaquette die de slachtoffers van de NSB in herinnering roept;
- 5) Een tweede leven geven. Kan, zij het niet bij het hier voorliggende erfgoed dat nog aan zijn eerste leven moet beginnen. Deze strategie leent zich wel zeer goed voor een herbeschouwing van veel gebouwen en plaatsen in ons land die zijn verbonden met het koloniale verleden of de slavernijgeschiedenis, maar die om andere redenen al monument zijn, zoals bepaalde VOC-panden in Amsterdam of het kapucijnenklooster te Eijsden, dat tevens een rol heeft gespeeld bij de opvang van Molukkers;
- 6) Uitrusten. Ongeschikt;
- 7) Anticiperen. Deze mogelijkheid verdient nog nadere uitwerking, omdat zij namelijk nauw aansluit bij de vraag die door de staatssecretaris aan de commissie is gesteld: *rechtvaardigen de belangen van oorlogsslachtoffers een speciale benadering in het aanwijzingsbeleid?* Moet men, met andere woorden, op de gevoeligheden anticiperen, en zo ja: hoe en in welke mate?

Laten we gemakshalve even aannemen dat 'de belangen van oorlogsslachtoffers' (en bij uitbreiding die van andere betrokken groepen) kenbaar en eenduidig zijn. In dat geval luidt het eerste mogelijke antwoord: Neen. Richtsnoer voor het aanwijzingsbeleid voor monumenten is de wet. Objecten moeten puur worden beoordeeld op hun esthetische, wetenschappelijke, cultuur-historische of representatieve waarde en daarmee klaar. Wat er verder bij komt kijken aan maatschappelijke kwesties, is een zaak van de politiek of de maatschappij, maar het monumentenbeleid dient zich daar niets van aan te trekken. Aan zo'n onthechte stellingname mogen bepaalde voordelen kleven, voor zover zij al principieel mogelijk is, is zij in de Nederlandse verhoudingen niet erg realistisch.

Het tweede mogelijke antwoord is misschien niet onrealistisch, maar wel onwenselijk. Dit luidt volmondig ja, bij het aanwijzingsbeleid voor monumenten uit de Tweede Wereldoorlog moeten de belangen van oorlogsslachtoffers en hun nabestaanden richtinggevend zijn, en datzelfde geldt voor groepen die zijn verbonden met kolonialisme en slavernijgeschiedenis. Stuit men op bezwaren, dan moet de procedure worden stopgezet om te voorkómen dat een groep mensen wordt gekwetst. Het is duidelijk dat het aanwijzingsbeleid op die manier speelbal dreigt te worden van ideologische druk, manipulatie en dwingelandij, dus zo ver moet de speciale benadering niet gaan. Daarmee komt er een soort gulden middenweg in zicht: neem de belangen niet als richtsnoer maar probeer hier in het

aanwijzingsbeleid wel rekening mee te houden. Probeer tijdens de procedure mogelijke gevoeligheden te signaleren en betrek eventueel de groepen in kwestie in een vroeg stadium bij de voorbereidingen.

Dit is ongetwijfeld in Nederland de geijkte weg, aanbevolen door alle organisaties voor oorlogsgetroffenen. Maar het pad is glibberiger dan het op het eerste gezicht lijkt. Kiest men ervoor dit te bewandelen dan stuit men op een aantal bijzonder netelige kwesties. De eerste: zijn alle belangen/gevoeligheden/emoties van gekwetstheid evenveel waard? Dat is duidelijk niet het geval, de belangen van de een wegen zwaarder dan die van de ander. Maar hoe weegt men die en hoe rechtvaardigt men het honoreren van de ene claim en het negeren van de andere? Hiervoor bestaan geen heldere criteria, hoogstens ongeschreven regels. De stem van slachtoffers is in onze samenleving zwaarwegend, maar ook in deze categorie bestaat er, het is al vaak geconstateerd, een hiërarchie en een daarmee samenhangende onderlinge rivaliteit. Als enkele individuen uit de joodse gemeenschap en het voormalig verzet kunnen tegenhouden dat een grafsteen in Roermond een monument wordt, dan wil de Indische gemeenschap wellicht ook nog enkele verlangens naar voren brengen. Waarom wordt daar niet naar geluisterd? Deze dynamiek binnen de groep van oorlogsslachtoffers is al een buitengewoon lastige zaak, daar komen de tweede en de derde generatie, de zaakwaarnemers en de zelfbenoemde erfdragers nog bij. Hebben zij dezelfde status als degenen die het allemaal nog hebben meegemaakt? En wat als ook andere pressiegroepen hun wensen naar voren brengen en inspraak verlangen? Het is dat de problematiek van omstreden erfgoed in Nederland relatief beperkt en overzichtelijk is, anders zou men op deze weg spoedig kunnen verzanden.

Een tweede, sterk samenhangende kwestie is die van miskennis en verwaarlozing. In het onderhavige verband kunnen deze gevoelens vooral het gevolg zijn van het niet-betrokken worden in de procedure en bij de besluitvorming. Maar er is nog een andere vorm van miskennis, namelijk die in het monumentenbeleid zelf. Niemand zal willen beweren dat er te weinig herdenkingsplaatsen gewijd zijn aan de Tweede Wereldoorlog – het Nationaal Comité 4 en 5 mei telde er meer dan tweeduizend – maar er zijn andere periodes in de Nederlandse geschiedenis die minder goed vertegenwoordigd zijn op de monumentenlijst. En er zijn daarmee verbonden groepen die, al of niet terecht, menen dat aan hun specifieke geschiedenis in het monumentenaanwijzingsbeleid te weinig aandacht wordt besteed. Dat geldt op dit moment vooral voor de geschiedenis van slavernij, kolonialisme en daarmee verbonden migratie.

Deze klacht hangt samen met de betekenis van cultureel erfgoed voor wat tegenwoordig meestal *the politics of identity* wordt genoemd, de al dan niet bewuste constructie van een gedeeld verleden en een collectief geheugen ter bevordering van een gevoel van saamhorigheid en ter versterking van de identiteit van groepen,

volken en naties.²³ Zo'n identiteitenpolitiek is in veel voormalige koloniën de drijvende kracht achter het 'erfgoedmanagement', schrijft Henry Cleere:

The end of colonialism in the postwar period and the birth of new nations has seen the promotion of archeological heritage management in a more positive sense, however. Colonialism created a discontinuity in many of these countries, which is being counteracted by the use of monuments to demonstrate a continuous cultural identity within which the colonial period was no more than an irrelevant episode. The supreme example of this phenomenon must surely be that of the former British colonial territory of Southern Rhodesia, which elected on achieving its independence to take the name of its greatest archaeological monument, Zimbabwe. This use of the archaeological heritage to establish cultural identity in former colonies is widespread.²⁴

Maar dit fenomeen blijft niet tot de voormalige koloniën beperkt. Ook in Nederland zelf kunnen herdenkingstekens en gedenkplaatsen dienen ter versterking van bepaalde groepsidentiteiten. Een gedeeld verleden is een bindende kracht en om die reden richten emanciperende groepen zich mede op de erkenning van hun verleden middels herdenkingen, monumenten en gedenkplaatsen.²⁵

Een monumentenbeleid dat zich hiervoor openstelt, kan in het ergste geval verworden tot een vorm van groepsgerichte genoegdoening. Nu zal dat vooralsnog in Nederland zo'n vaart niet lopen, maar ook hier doet zich het probleem voor dat wij niet elk gevoel van miskening op dezelfde wijze willen respecteren. Als de Molukse gemeenschap te kennen geeft dat zij graag zou zien dat een bepaalde kade in Rotterdam en de loods waar men toentertijd werd opgevangen de monumentenstatus krijgen, dan staat iedereen daar in principe sympathiek tegenover. Maar niet alleen de migratiegeschiedenis is onderbelicht in het monumentenbeleid. Ons collaboratieverleden is dat eveneens, en dat is een krachtig argument vóór de verheffing van bijvoorbeeld een aantal karakteristieke NSB-graven tot monumenten. Maar stel dat de neo-nazi's daarop zouden aandringen. De monumentenstatus van NSB-graven zou waarschijnlijk niet sneller van tafel kunnen

---

²³ Zie bijvoorbeeld Gillis, *Commemorations*.

²⁴ Henry Cleere, 'Introduction'. In: Cleere (ed.), *Archaeological Heritage Management*, 1-19, hier: 8.

²⁵ In Amsterdam is er inmiddels een fietstocht, georganiseerd door een groep Surinaamse jongeren, die voert langs panden en gebouwen die verwijzen naar het koloniale verleden en de slavernijgeschiedenis. Vanvugt beschrijft een stadswandeling die voert langs beelden en gevels uit de koloniale tijd (Vanvugt, *De maagd*, 46-97).

worden gezwiept dan wanneer daartoe uit verdachte hoek een officieel verzoek zou worden ingediend.

Daar wringt dus iets. Voldoende om te zeggen dat het aanwijzingsbeleid niet al te vatbaar moet worden voor externe claims, maar gewoon stevig in handen moet blijven van de daartoe bevoegde instanties. De uiteindelijke toetsing is die aan de wet en niet aan noties van slachtofferschap en gebrek aan maatschappelijke erkenning, die domweg niet behoren tot de expertise van instellingen als de Raad voor Cultuur. Dit betekent geen terugval op het autisme van het eerste hierboven geformuleerde antwoord (de Raad is volkomen autonoom en onafhankelijk), maar wel dat de anticipatie op maatschappelijke gevoeligheden op een andere manier tot uitdrukking zal moeten komen: niet primair in de voordrachten zelf, maar vooral in de daarbij horende *toelichting en argumentatie*, die goed geïnformeerd moet zijn, zowel over de gevoelens van gekwetstheid waar het monumentenbeleid een aanleiding voor kan zijn, als over de gevoelens van miskennen waar het monumentenbeleid een antwoord op kan zijn. Maatschappelijke ophef en debat zijn daarmee niet uitgesloten, maar daar is niets op tegen. Het gaat er per slot van rekening niet om dat mogelijke gevoeligheden en bezwaren bij voorbaat worden gesmoord, maar dat men hier niet volkomen onverwacht door wordt overvallen, zodat ze met beleid tegemoet getreden kunnen worden.

Het antwoord op de vraag of de belangen van oorlogsslachtoffers (en bij uitbreiding ook andere groeperingen) een speciale benadering in het aanwijzingsbeleid rechtvaardigen, zou dan ook moeten luiden: ja, zij rechtvaardigen dat bij controversiële voordrachten speciale aandacht wordt besteed aan toelichting en argumentatie.

Ik dank Riemer Knoop voor zijn vele tips en suggesties.

Literatuur

Anrooij, Francien van, 'Der Archivar als Arbiter'. Lezing gehouden op het 12de Nederlands-Duits archiefsymposium in Rheine (ongepubliceerd), oktober 2002.

Archief en emotie. Themanummer *Archievenblad*, 106 (2002) nr.7.

Buruma, Ian, *The wages of guilt. Memories of war in Germany and Japan*. New York 1994.

Cleere, H.F. (ed.), *Archaeological heritage management in the modern world*. Londen 1989.

Eickhoff, Martijn, *De oorsprong van het 'eigene'. Nederlands vroegste verleden, archeologie en nationaal-socialisme*. Amsterdam 2003.

Gillis, John R. (red.), *Commemorations. The politics of national identity*. Princeton 1994.

Harwit, Martin, *An exhibit denied. Lobbying the history of Enola Gay*. New York 1996.

Koschik, H. en W.J.W. Willems (Hrsg), *Der Westwall. Vom Denkmalwert des Unfreulichen*. Köln/Bonn 1997 (2dln.).

Ladd, Brian, *The ghosts of Berlin. Confronting German history in the urban landscape*. Chicago/Londen 1997.

Ladd, Brian, 'East Berlin political monuments in the late GDR. Finding a place for Marx and Engels'. *Journal of Contemporary History*, 37 (2002) 1, 91-104.

Lahiri, Nayanjot, 'Commemorating and remembering 1857: the revolt in Delhi and its afterlife'. in: Roberta Gilchrist (ed.), *The social commemoration of warfare* (*World Archaeology*, 35 (2003) no.1), 35-60.

Mooij, Annet, 'De langste schaduw. Het denken over psychische oorlogsgevolgen'. In: Conny Kristel (red.), *Binnenskamers. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog*. Amsterdam 2002, 261-291.

Rein, Raanan (red.), *Spanish memories. Images of a contested past*. Themanummer van *History & Memory*, 14 (2002) nr.1/2.

Silberman, Neil, *Between past and present. Archeology, ideology and nationalism in the modern Middle East*. New York 1989.

Temminck Groll, C.L., *The Dutch overseas. Architectural survey. Mutual heritage of four centuries in three continents*. Zwolle 2002.

Vanvugt, Ewald, *De maagd en de soldaat. Koloniale monumenten in Amsterdam en elders*. Amsterdam 1998.

Withuis, Jolande, *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur*. Amsterdam 2002.

Young, James E., *The texture of memory. Holocaust memorials and meaning*. New Haven 1993.

Young, James E., 'Monumentenstrijd. Het probleem van het holocaustmuseum in Berlijn'. *Archis*, 1998 nr.7, 52-59.

Electronische vindplaatsen:

<http://www.antenna.nl/wvi/nl/ic/vp/atjeh/heutsz/groen1.html>

<http://www.antenna.nl/wvi/nl/ic/vp/atjeh/heutsz/groen2.html>

<http://www.antenna.nl/wvi/nl/ic/vp/atjeh/heutsz/advies.html>

<http://www.antenna.nl/wvi/nl/ic/vp/atjeh/heutsz/notitie.html>

<http://www.antenna.nl/wvi/nl/ic/vp/atjeh/heutsz/ronde27ap.html>

<http://www.antenna.nl/wvi/nl/ic/vp/atjeh/heutsz/ronde01mei.html>

<http://www.gthunt.com/smith1.htm>

<http://www.gthunt.com/smith2.htm>

<http://www.gthunt.com/smith3.htm>

<http://www.gthunt.com/smith4.htm>

<http://www.arm-amsterdam.nl/adviezen/03-20.html>

Telefonisch geraadpleegd:

Marleen Homma, Aart de Vries, Tjalling Visser, Ischa Finaly (Raad voor de Monumentenzorg); Annet van Dijk (Amsterdamse Raad voor de Monumentenzorg); Mw. Stone (Stadsdeelraad Oost/Watergraafsmeer); Paul Harmens (Historisch Centrum Overijssel); Liselot Bredie, Coen Kemp (gemeente Zwolle); Marinus Heldoorn (begraafplaats Kranenburg, Zwolle).